

Narrative Construction of Tārikh-e Bayhaqi and its Encounter with Iranian Thought

Fardin Hosseinpanahi¹
(27-54)

Abstract

Narrativity is an essential feature of ‘history.’ Narrative, with such features as being systematic and structured, has a cohesive and regulatory function. It brings together selected facts from specific innumerable historical facts under specific structures and plots. The structure and cohesion of the narrative provide the ground for semantic and even structural signification and for finding ideological contexts and the predominance of particular discourse systems (and consequently the emergence of selections, omissions, and rejections). The sum of these issues, in addition to relying on sequence, causal relations, change of status, and having an ultimate goal, are all narrative and consequently non-historical components involved in reporting historical events and could ultimately construct a ‘story’ or forms of a story. On the other hand, discourses, ideologies, and power structures play an important role in constructing the historian’s historical understanding and, subsequently, in his historical narration, just as “historical narrative” is constructed in the epistemological system and the dominant valuations of the historian’s life span. Tārikh-e Bayhaqi, like other historical texts, is a selected narrative from countless historical events of a particular era, and Bayhaqi as a subject in his era had been influenced by discourses, ideologies, and special identity origins in his historical narrative, more particularly when we see special encounters in discourse and identity in Bayhaqi’s era. Accordingly, in this study, based on New Historicism, we investigate the narrative construction in Tārikh-e Bayhaqi and Bayhaqi’s encounter with influential discourses in his time; moreover, we examine its impact on the formation of Bayhaqi’s “historical narrative” in order to further scrutinize the subjectivity of Bayhaqi in his era. The findings of this study show the inter-constructive encounter between historical and metahistorical aspects in Bayhaqi’s historical narrative, which signals a significant relationship with the discursive encounters prevailing in his time. Among such encounters is the Iranian-oriented-identity-seeking current against the court-supported-identity-seeking currents that play a pivotal role in forming these inter-constructive encounters.

Keywords: Tārikh-e Bayhaqi, Historical Narrative, New Historicism, Iranian Thought.

Received: 18, September, 2020 & Accepted: 20, June, 2021

doi 10.22059/jlcr.2021.310254.1545
Print ISSN: 2382-9850-Online ISSN: 2676-7627
<https://jlcr.ut.ac.ir>

1. Email of the corresponding author: fardin.hp@uok.ac.ir
Assistant Professor of Persian Language and Literature University of Kurdistan,
Kurdistan, Iran,

1-Introduction

Historical narratives are an amalgamation of narrations, observations, experiences, rewritings, interpretations, and articulations. Thus, although certain historical events (or so-called historical facts) are of considerable importance, linking them together, formulating or articulating, describing, interpreting, and even rewriting them are narrative and even non-historical processes. They usually follow structures and patterns derived from discourses, power structures, ideologies, origins of collective identity, and even mythological archetypes. On the other hand, the narration of history in its grand form is based on plotting or narrating a selected set of historical events, as there is a simultaneous encounter between history and story; history uses story to re-depict the historical time, and the story uses historical elements or events to achieve the same goal. This simultaneous encounter causes history and literature both to be situated and act in terms of the same discourse, as history and literature overlap.

The narrative nature and, consequently, the historical narrative structure are platforms for the exertion of ideologies and discourses. Therefore, new historicism seeks to reveal the role of ideologies, discourses, and power structures in the development of historical narratives, especially to explain the encounter of discourses and ideologies in the text, and the role of these encounters in the development of narrative, so that behind the apparent cohesion of historical narrative the latent inter-constructural encounters can be explored. One of the important results of this approach is to reveal the latent and unexpressed aspects of history, the voices of the oppressed, outcasts, and minorities. With the revelation of these latent layers, the conflicting aspects or the same inter-constructural encounters of the historical narrative and how the power and hegemony of the dominant discourses are exercised in the development of the historical narrative are revealed.

Tārikh-e Bayhaqi, like other historical texts, is a selected narrative from countless historical events of Massoud Ghaznavi's era. Bayhaqi, as a subject in his time, had been directly or indirectly influenced by certain discourses, ideologies, and identity origins. As a historian, he was confronted on the one hand with the authoritarian discourse of the Ghaznavid court (that was in line with the policies of the Abbasid caliphate) and on the other hand with an Iranian identity-seeking movement (albeit as a sub-discourse). This encounter of identity and discourse was also tied to issues such as the confrontation between the king of the time and the ideal king and consequently forming Bayhaqi's historical narrative in the light of these discourse and identity influences.

Structural and narrative significations in Tārikh-e Bayhaqi have remarkably overshadowed the content of the historical events of this work, and this is a reliable basis for studying the underlying encounter between the narrative aspect and the set of historical events (Fabula in narratology) in history and through these encounters one can discover other latent significations. On the one hand, these encounters are due to the historical elements and events in the text and, on the other hand, to the 'narrative' of the work itself. As the study of the linear sequence of the minimum constituents of the grand plot of this work shows, the element of 'hero' in the grand plot of Tārikh-e Bayhaqi is not Massoud Ghaznavi. On the contrary, Massoud is the 'anti-hero' whose presence disrupts the initial order in the plot. In addition, the multiple tensions and crises reported

in *Tārikh-e Bayhaqi*, in the grand plot of the work, all refer directly or indirectly to the actions of this anti-hero. In the end, the denouement (= the final resolution of the intricacies of a plot) depicts his defeat and demolition. This is while in the text and superstructure of *Tārikh-e Bayhaqi*, Massoud Ghaznavi has been praised numerous times.

These encounters are the consequence of discourse encounters and relate to the particular subjectivity of Bayhaqi in his day. On the one hand, Bayhaqi was confronted with the political discourse of the Ghaznavid court (that was in line with the policies of the Abbasid caliphate). On the other hand, he was confronted with an Iranian-oriented-identity-seeking movement opposed to the court policies, which, although compared to the authoritarian court discourse, was a sub-discourse, due to its ancient roots and its connection with the foundations of identity and lineage, it had its own effects. In Bayhaqi's approach, there is a multifaceted movement in facing Iranian identity, which on the one hand (influenced by the political discourse of the Ghaznavid court) in the superstructure of its historical narrative is more inclined to local and regional aspirations (with emphasis on Greater Khorasan). On the other hand, it has also been influenced in some way by an Iranian-oriented-identity-seeking movement. Bayhaqi has often cited the signs of the Iranian-oriented-identity-seeking movement implicitly and with various justifications so as not to be accused of being a component of the Iranian-oriented (and Ancient-Iran) identity-seeking movement. The denial of concealment and self-censorship can be clearly noticed in these sections. These discursive encounters and conflicts are in fact a picture of the transition period of Iranian society in the Ghaznavid era and a picture of the subjectivity of Bayhaqi and, on a larger scale, the subjectivity of "Iranian Adam" in the face of conflicting identity-seeking currents of that time.

Some features and techniques in *Tārikh-e Bayhaqi* such as the type of selections and arrangements, narrative structure, plotting and formulating, special placement of sermons, interpretations, and conclusions, as well as other features like similes, parenthetical remarks, or introducing embedded narratives (= historical events from other eras with allegorical function along with the events of Ghaznavid era) all have a 'narrative' nature, which apart from the content of historical events in this work, the context and structure of the narrative also carry other latent significations. In other words, there are inter-constructural encounters in *Tārikh-e Bayhaqi* rooted in the encounter of two historical and non-historical forces in the text, one of which arises from the mentioned (=selected) historical events, and the other arises from the narrative aspect. Accordingly, it is from the amalgamation of such multiple dimensions and approaches that a multiple and multidimensional world with different meanings has been formed behind the seemingly coherent narrative of *Tārikh-e Bayhaqi*. In fact, the "historical truth" in *Tārikh-e Bayhaqi* is not merely limited to the presence and absence of "alleged fact" in the mentioned events, but the techniques and narrative structure of the work have their own historical significance, and thus this indicates the existence of a hypothetical narrative scheme and a particular worldview towards history and historiography in Bayhaqi's mind. Furthermore, this points to the involvement of "metahistorical" paradigms and arrangements in the reporting of history, which ultimately led to inter-constructural encounters in the levels of text and narrative in *Tārikh-e*

Bayhaqi; encounters that represent the latent censored, and repressed layers and motives of the era, and Bayhaqi, as a historian, had been the subject of multiple and conflicting discourses of the time.

بر ساخت روایی تاریخ بیهقی و تلاقی آن با اندیشه ایرانی

فردین حسین‌بناهی^۱

استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کردستان، کردستان، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۶/۲۸؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۳/۳۰

علمی- پژوهشی

چکیده

روایت‌مندی، ویژگی اجتناب‌ناپذیر «تاریخ» است. روایت با کارکردهایی چون نظام‌مند و ساختارمند بودن، کارکردی انسجام‌بخش و نظم‌دهنده دارد؛ چنان‌که از میان واقعیت‌های بی‌شمار تاریخی، واقعیت‌های گزینش‌شده‌ای را زیر ساختارها و پیرنگ‌هایی مشخص گرد هم می‌آورد. ساختارمندی و انسجام روایت، زمینه را برای دلالت معنایی و حتی دلالت ساختاری، و یافتن بسترهای ایدئولوژیک و غلبه نظم‌های گفتمانی خاص (و در نتیجه، بروز گزینش‌ها و حذف و طردها) فراهم می‌آورد. مجموع این مسائل، به‌علاوه تکیه بر توالی، نسبت‌های علی و معلولی، تغییر وضعیت و داشتن هدف غایی، همگی مؤلفه‌هایی روایی و در نتیجه، غیرتاریخی هستند که در گزارش رخدادها، ایدئولوژی‌ها و ساختارهای قدرتمند در بر ساخته شدن فهم تاریخی مورخ و در نتیجه، در روایت‌پردازی تاریخی او نقش مؤثری دارند؛ چنان‌که «روایت تاریخی» بر ساخته‌ای در نظام معرفت‌شناختی و ارزش‌گذاری‌های غالب بر دوره زندگی مورخ (Episteme) است. تاریخ بیهقی همچون دیگر متون تاریخی، روایتی گزینش‌شده از میان رویدادهای تاریخی بی‌شمار از یک دوره خاص است و بیهقی به‌عنوان سوژه‌ای در زمانه خود، روایت‌پردازی تاریخی‌اش تحت‌تأثیر گفتمان‌ها، ایدئولوژی‌ها و خاستگاه‌های هویتی خاصی شکل گرفته است، به‌ویژه آنکه تقابل‌های گفتمانی و هویتی خاصی در روزگار بیهقی دیده می‌شود. بر این اساس، در این مقاله بر مبنای رویکرد تاریخ‌گرایی نوین، به بررسی بر ساخت روایی تاریخ بیهقی و نوع مواجهه بیهقی با گفتمان‌های اثرگذار در روزگار او می‌پردازیم و تأثیر آن بر شکل‌گیری «روایت تاریخی» بیهقی بررسی و تحلیل می‌شود؛ چنان‌که سوژگی این مورخ در روزگارش به طرز دقیق‌تری واکاوی شود. نتایج تحقیق بیانگر وجود تقابل‌های درون‌ساختی میان سوبه‌های تاریخی و فراتاریخی (Metahistorical) در روایت‌پردازی تاریخی بیهقی است که ارتباط معناداری با تقابل‌های گفتمانی حاکم بر روزگار او دارد و از این میان، تقابل جریان هویت‌خواهی ایران‌گرا با جریان‌های هویت‌خواهی مورد حمایت دربار، نقش مهمی در شکل‌گیری این تقابل‌های درون‌ساختی دارد.

واژه‌های کلیدی: تاریخ بیهقی، روایت تاریخی، تاریخ‌گرایی نوین، اندیشه ایرانی.

۱. مقدمه

تاریخ‌گرایی نوین (New Historicism) با تأکید بر متنیت و روایت‌مندی تاریخ، از رویکردهای مطرح در مطالعه متون تاریخی است. روایت‌های تاریخی از درهم‌آمیزی نقل‌ها، مشاهده‌ها، تجربه‌ها، بازنویسی‌ها، تفسیرها و پیکربندی‌ها شکل گرفته‌اند. بنابراین، هرچند رویدادهای مسلم تاریخی (یا به اصطلاح: فکت‌های تاریخی) اهمیت درخوری دارند، اما پیوند آن‌ها به هم، صورت‌بندی یا پیکربندی آن‌ها، شرح، تفسیر و حتی بازنویسی، فرایندهایی روایی و یا غیرتاریخی‌اند و این‌ها معمولاً از ساختارها و الگوهای منبعث از گفتمان‌ها و ساختارهای قدرت، ایدئولوژی‌ها، خاستگاه‌های هویتی جمعی و نیز کهن‌الگوهای اساطیری پیروی می‌کنند. هایدن وایت (Hayden White) که پیش‌تر با طرح فراتاریخ (Metahistory)، بعدها تأثیر درخور توجهی در شکل‌گیری

تاریخ‌گرایی نوین داشته‌است، در مطالعه جریان تاریخ‌نگاری و فلسفه تاریخ اروپای قرن نوزدهم، اثر تاریخی را به عنوان «یک ساختار کلامی در قالب یک گفتمان نثر روایی» در نظر می‌گیرد (White, 1973: ix). به نظر او، شاکله‌های کلان‌روایت‌های تاریخی شامل مقدار معینی از داده‌های تاریخی، مفاهیم (و ادراکاتی) تئوریک برای تفسیر این داده‌ها، و ساختاری روایی برای «بازنمایی» آن‌هاست (Ibid). بر این اساس، طرح‌بندی روایی تاریخ‌نگاری اروپای قرن نوزدهم را مبتنی بر ابزارها و تمهیداتی شامل استعاره، مجاز، مجاز به علاقه جزء از کل (Synecdoche) و آیرونی می‌داند (Ibid)؛ یعنی ابزارهای ادبی نقش مهمی در تفسیرها، توصیف‌ها و تصویرپردازی‌های موجود در روایت تاریخی دارند و پیش از آنکه عناصری تاریخی باشند، عناصری روایی و ادبی هستند.

یکی دیگر از رهیافت‌های مهم تاریخ‌گرایی نوین، تبیین نقش ساختارهای داستانی در شکل‌گیری روایت‌های تاریخی است. روایتگری تاریخ در شکل کلان خود، مبتنی بر پیرنگ‌سازی یا همان داستانی کردن مجموعه‌ای گزینش‌شده از رخداد‌های تاریخی است. پیرنگ، وحدت خاصی است که عناصر روایت را به شکل منسجم از آغاز تا پایان به کار می‌گیرد. در این نظام ساختمانند که مبتنی بر انتقال از وضعیتی به وضعیت دیگر است، طرحی کلی در قالب سه وضعیت آغاز، میانه و پایان (= وضعیت بسامان ← وضعیت نابسامان ← وضعیت سامان‌یافته) ترسیم می‌شود. به نظر وایت، رویدادهای تاریخی فی‌نفسه چیزی به نام آغاز، اوج یا پایان‌بندی ندارند و می‌توانند به صورت نامحدود ادامه یابند، اما این پیرنگ‌سازی و داستانی کردن آن‌ها در روایت تاریخی است که آن‌ها را در چارچوب طرحی خاص در موقعیت‌هایی چون آغاز، میانه یا پایان قرار می‌دهد (Ibid, 1985: 6). او معتقد است روایت‌های تاریخی بخشی از تأثیر تفسیری خود را در موفقیت در ساختن «داستانی» متشکل از رویدادهای تاریخی به دست می‌آورند (Ibid: 83).

ریکور نیز معتقد است یک تلاقی همزمان میان تاریخ و داستان تخیلی وجود دارد؛ چنان‌که تاریخ از داستان برای بازتصویرسازی زمان تاریخی استفاده می‌کند و از سوی دیگر، داستان با همان هدف، از عناصر یا رویدادهای تاریخی استفاده می‌کند (ر.ک؛ ریکور، ۱۳۹۷: ۳/۳۶۲-۳۶۳). این تلاقی همزمان باعث می‌شود تاریخ و ادبیات از نظر گفتمانی، هر دو در بسترهایی همسان قرار گیرند و عمل کنند؛ چنان‌که به قول گرینبلت (Stephen Greenblatt)، تاریخ و ادبیات به شکل متقابلی همدیگر را پوشانده‌اند (Payne, 2005: 3).

داستانی بودن و در نتیجه، ساختارمندی روایت تاریخی، بستری برای اعمال ایدئولوژی‌ها و گفتمان‌هاست. لذا تاریخ‌گرایی نوین به دنبال آشکار کردن نقش ایدئولوژی‌ها، گفتمان‌ها و ساختارهای قدرت در تکوین روایت‌های تاریخی است، به‌ویژه در پی تبیین تقابل گفتمان‌ها و ایدئولوژی‌ها در متن و نقش این تقابل‌ها در تکوین روایت است. به نظر گرینبلت، تاریخ‌گرایی نوین نسبت به بازنمایی یکپارچه فرهنگ‌ها یا دوره‌های تاریخی در متون تاریخی، بدبین است و

معمولاً این یکپارچه‌سازی‌ها را مرتبط با تمایلات ویژه در زمان حال مورخ می‌داند و در عوض، بر وجود بینش‌های متکثر و متقابل در هر دوره تاریخی تأکید دارد (Ibid)؛ چنان‌که روایت تاریخی ممکن است عرصه تقابل‌های گفتمانی و هویتی باشد و در پس انسجام ظاهری روایت تاریخی بتوان تقابل‌های درون‌ساختی نهفته‌ای را واکاوی کرد. این تقابل‌های درون‌ساختی را از راه‌هایی چون آشکار کردن ابزارها و شگردهای روایی، واسازی تقابل‌های ظاهری و برجسته کردن سویه‌های مطرود و به‌حاشیه‌رانده، و بررسی ساختار ارائه‌شده در روایت تاریخی می‌توان واکاوی کرد. یکی از نتایج مهم این رویکرد، آشکار کردن جنبه‌های پنهان و بیان‌نشده تاریخ، صدای سرکوب‌شدگان، مطرودان و اقلیت‌هاست و با فاش شدن این لایه‌های پنهان، جنبه‌های متناقض یا همان تقابل‌های درون‌ساختی روایت تاریخی و چگونگی اعمال قدرت و هژمونی گفتمان‌های مسلط در تکوین روایت تاریخی آشکار می‌شود.

تاریخ بیهقی همچون دیگر متون تاریخی، متشکل از عناصر و رخداد‌های تاریخی است و در نقل این رویدادها نیز بیهقی وسواس خاصی دارد که گاه از آن سخن می‌گوید و هر بار خود را ملزم به پایبندی بدان می‌داند (ر.ک؛ بیهقی، ۱۳۸۴: ۱۱، ۵۸۹ و ۹۰۵-۹۰۶). با وجود این، تاریخ بیهقی همچون دیگر متون تاریخی، روایتی گزینش‌شده از میان رویدادهای تاریخی بی‌شمار از دوره مسعود غزنوی است. بیهقی به‌عنوان سوژه‌ای در زمانه خود، مستقیم یا غیرمستقیم تحت‌تأثیر گفتمان‌ها، ایدئولوژی‌ها و خاستگاه‌های هویتی خاصی بوده‌است؛ چنان‌که جدا از محتوای تاریخی رویدادهای مذکور در کتاب، سبک روایتگری تاریخ بیهقی و در سطحی عمیق‌تر، ساختار روایی این اثر دلالت‌های تاریخی خاصی دارد که به تقابل‌های هویتی و گفتمانی روزگار بیهقی مربوط می‌شود و تأثیر آن را با درجات مختلف در متن تاریخی اثر، بافت روایی و حتی ساختار روایی اثر می‌توان بازیابی کرد. بیهقی در روزگار خود به‌عنوان یک مورخ، از یک سو، با گفتمان اقتدارگرایی دربار غزنوی (همسو با سیاست‌های دستگاه خلافت عباسی) مواجه بود و از سوی دیگر، با یک جریان هویت‌خواهی ایرانی (هرچند به‌عنوان یک خرده‌گفتمان) نیز مواجه بود. این تلاقی هویتی و گفتمانی با مسائلی چون تقابل شاه‌زمانه و شاه‌آرامانی نیز گره خورده بود و روایت تاریخی بیهقی در پرتو این تأثیرات گفتمانی و هویتی شکل گرفته‌است. بر این اساس، در مقاله حاضر، برای شناخت بر ساخت روایی تاریخ بیهقی و نیز نقش گفتمان‌ها و خاستگاه‌های هویتی در شکل‌گیری روایت تاریخی بیهقی بر مبنای رویکرد تاریخ‌گرایی نوین، به بررسی بر ساخت روایی تاریخ بیهقی می‌پردازیم و با توجه به وجود گفتمان‌ها و خاستگاه‌های هویتی متعارض در روزگار بیهقی، نوع مواجهه بیهقی را با این گفتمان‌ها و تأثیر آن بر شکل‌گیری روایت تاریخی بیهقی بررسی و تحلیل می‌کنیم؛ چنان‌که سوژگی این مورخ در روزگارش به‌گونه دقیق‌تری واکاوی شود.

فرضیه‌های پژوهش به قرار زیر است:

- ۱- در پس متن تاریخی ظاهراً منسجم تاریخ بیهقی، تقابلهایی گفتمانی وجود دارد که منجر به تقابلهای درون ساختی در ساختار روایی تاریخ بیهقی شده است.
- ۲- هویت خواهی ایرانی از گفتمانهای متعارض در تاریخ بیهقی است که در تقابل با گفتمان سیاسی دربار غزنوی، نقش درخوری در تکوین ساختار روایی این اثر دارد.

۲. پیشینه پژوهش

ویژگیهای روایی تاریخ بیهقی و نقش آن در دلالتهای تاریخی این اثر، موضوعی است که مورد توجه برخی محققان بوده است؛ از جمله:

- یآوری، نقش رویدادهای افزوده در کنار رخدادهای عصر غزنوی را در روایتگری بیهقی (به ویژه در ماجرای حسنک وزیر) بررسی کرده است. به نظر یآوری، روایت بیهقی حالتی تصویری و چندبعدی یافته است و یک متن کنشگر- نمایشگر است که در آن، تنها «تاریخ» روایت نمی شود، بلکه به نمایش نیز درمی آید و «بازی» هم می شود و رویدادها نه لزوماً همخوان با «واقعۀ تاریخی» و نه حتی به پیروی از یک نظم زمانی، بلکه بیشتر برای نشان دادن فاصله میان آنچه هست، با آنچه می تواند باشد و برای فروخواندن پند روزگاران دور به گوش فرمانروایان زمانه به هم پیوند خورده اند (ر.ک؛ یآوری، ۱۳۸۰: ۱۳۲).

- رستمی نیز با توجه به ماجراهای افزوده و تمثیلی در کنار رخدادهای عصر غزنوی در تاریخ بیهقی، معتقد است در پشت ماجراهای افزوده، «صدای نویسنده شنیده می شود و ناخودآگاه بخشی از داستانها را برجسته می سازد که توجیه گر رخداد کنونی باشد. بدین شیوه، ناآگاهانه بیان می کند که چون این رخداد در گذشته همانندهایی داشته، پس اکنون نیز این شیوه درست است. رستمی معتقد است که این یکسان سازیها زمینه برانگیختن خواننده در هم آوایی با نویسنده و سرانجام، زمینه قبول چندی و چیستی وضعیت موجود را فراهم می آورد (ر.ک؛ رستمی، ۱۳۸۶: ۱۴۰ و ۱۴۳).

در این پژوهشها، ویژگیهای چندبعدی روایتگری بیهقی و دلالتهای روایی مبتنی بر روستا ساخت مورد توجه بوده است و مسئله تقابلهای درون ساختی و گفتمانی در تاریخ بیهقی که از موضوعات مورد بررسی ماست، همچنان مغفول مانده است.

- فروغ صهبا نیز با تمرکز بر فراتاریخ در آرای هایدن وایت و با در نظر داشتن نقش سه عنصر مورخ، خواننده و متن در تفسیر یک رویداد تاریخی، به بررسی نوع رویکردهای بیهقی در نگارش تاریخ پرداخته است و مؤلفههایی چون «آوردن روایتهای تاریخی در دل روایتهای دیگر»، «وجوه ادبی کلام بیهقی»، «نوع شخصیت پردازیها» و «نتیجه گیریهای اخلاقی و حکمی» را به عنوان مؤلفههایی مؤثر در روایت تاریخ بیهقی بررسی کرده است (ر.ک؛ صهبا، ۱۳۹۰). کار صهبا محدود به عناصر روستا ساختی و مطالعه صورتبندیها در بافت روایی است و از مسائل اساسی تاریخ گرایان نوین، همچون تبیین تعارض گفتمانها در متن تاریخی و نقش آنها در تکوین روایت تاریخی، و

نقش سوژه مورخ در مواجهه با گفتمان‌های اثرگذار غفلت کرده‌است. رضوانیان در نقد این کتاب می‌نویسد: «ضعف پیوند برخی مباحث مطرح در نقد عملی با رویکرد نظری، غفلت از نقش زبان در این نگرش، ارتباط ناروشن نظریه فراتاریخ با این رویکرد، سست‌پیوندی گزاره‌های علمی نوشتار و برخی نکته‌های ویراستاری قابل بازنگری است» (رضوانیان، ۱۳۹۳: ۲۲۸).

چیستی هویت ایرانی در روایت تاریخی بیهقی و نوع مواجهه بیهقی با این مسئله، موضوع دیگر این مقاله است. در این زمینه، بیات و یوسفی معتقدند به‌رغم وجود برخی مطالب ایران‌ستیزانه در تاریخ بیهقی، خود این اثر به عنوان یک شاهکار زبان فارسی، تأثیر شگرفی در تقویت هویت ایرانی داشته است و «دفاع او از اندیشه "اصالت نژادی پادشاه" و تبیین و ترفیع نهاد وزارت و دفاع از آن در برابر استبداد سلطان» (بیات و یوسفی، ۱۳۹۴: ۵۹)، به طرز پنهان و هدفمند به جریان احیای اندیشه سیاسی ایران باستان مدد می‌رساند. در مقابل، حسن‌زاده معتقد است فارسی نویسی بیهقی ناشی از خودآگاه قومی ایرانی نیست و صرفاً ابزاری برای نوشتن تاریخی برای خوانندگان ایرانی بوده‌است (ر.ک؛ حسن‌زاده، ۱۳۸۲: ۸۰).

گیلانی و خزاعی معتقدند در موضوعاتی چون نگاه الهی به مقام سلطنت، آیین‌های شاهانه، شاد زیستن، موسیقی و جشن‌ها که در تاریخ بیهقی آمده، مؤلفه‌هایی فرهنگی از ایران باستان و اندیشه ایرانی‌شهری در آن‌ها دیده می‌شود (ر.ک؛ گیلانی و خزاعی، ۱۳۹۶: ۱۰۱-۱۱۹) و بیهقی را «یکی از... نخبگان کوشا در حفظ و انتقال فرهنگ ایرانی به دوره‌های پس از خود» دانسته‌اند (ر.ک؛ همان: ۱۱۹). در مقابل، حسن‌زاده معتقد است که نوعی بی‌تفاوتی در نگرش بیهقی به ایران باستان دیده می‌شود (ر.ک؛ حسن‌زاده، ۱۳۸۲: ۸۵). میثمی نیز معتقد است بیهقی به روایت‌های باستانی از تاریخ، نظر خوشی ندارد. اشاره‌ها و گریز زدن‌های تاریخی او تقریباً همگی برگرفته از تاریخ دوره اسلامی است و اگر گاه از تشبیه شاهان غزنوی به شاهان ایران باستان بهره‌جسته، این‌ها تنها محدود به موارد ستایش‌آمیز است (ر.ک؛ میثمی، ۱۳۹۷: ۱۴۴).

این خوانش‌ها که مبتنی بر «تاریخ‌گرایی سنتی» است، محدود به همان برساختی است که در متن تاریخی با عنوان «حقیقت تاریخی» بازنمایی می‌شود؛ چنان‌که هر یک تفسیر خاصی از آن ارائه داده‌اند و به دنبال یافتن وحدتی در متن روایی تاریخ بیهقی هستند، در حالی که متن روایی، نظامی از تقابل‌های درون‌ساختی است و بیش از آنکه حاصل وحدت و انسجام باشد، نتیجه تقابل‌ها و تعارض‌هاست. این ویژگی را به‌گونه چشمگیری در تاریخ بیهقی می‌توان ردیابی کرد.

۳. هویت ایرانی در روزگار بیهقی

سابقه کاربرد مفهوم «ایران» به‌عنوان یک نظام هویتی کلان به دوره باستان بازمی‌گردد. واژه «ایران» برگرفته از ریشه اوستایی «آئیرینه»، یعنی «منسوب به آریا» است (ر.ک؛ اوشیدری، ۱۳۸۹: ۴۶) و با مشتق‌ها و ترکیب‌های متعددی چون «آیریانم وئجو» (airyanəm vaējō) || ایران‌ویج: سرزمین تخمه و نژاد آریایی)، «آئیریا دینگهو» (airyā daiṅhāvō) || سرزمین‌ها و مردم ایرانی)، «آیریانم خوورنه» (airyanaəm xwarənō) || فر ایرانی) و «آیریوشنم» (airyō šayanm) || خان و مان ایرانیان) ریشه‌های

عمیقی در هویت قومی (و بعدها میهنی) ایرانیان داشته‌است، تا آنجا که در دینکرد، با نگرشی ایدئولوژیک آمیخته به قوم‌گرایی (و البته افراطی)، تبار ایرانی را برترین نژاد دانسته‌است (ر.ک: دینکرد، ۱۳۸۸: ۳۸). جراردو نولی، ایران‌شناس ایتالیایی (۱۹۸۹م.)، معتقد است ایده «ایران» به‌عنوان یک واقعیت قومی، فرهنگی و مذهبی، به پایان قرن ششم پیش از میلاد بازمی‌گردد، اما به‌عنوان یک اندیشه و هویت سیاسی (به‌منزله و ویژگی اساسی تبلیغات ساسانیان) برای نخستین بار در دهه دوم قرن سوم پیش از میلاد در دوره ساسانیان مطرح شد (ر.ک: نولی، ۱۳۹۷: ۴۷). به نظر او، کاربردها و تعبیر مختلف مفهوم «ariya» (ایرانی) در آثار و متون باستانی، نشان می‌دهد این یک تعریف جمعی بوده‌است و به مردمی اشاره داشته که از تعلق به یک دودمان قومی آگاهی داشتند و به یک زبان مشترک سخن می‌گفتند و نیز سنتی دینی داشتند که بر محور آیین زرتشتی استوار بود (ر.ک: همان: ۴۹-۵۰). این میراث ساسانی که بعدها با خدای‌نامه‌ها و تاریخ‌نگاری‌های مبتنی بر اندیشه ایرانی‌شهری در نیمه دوم دوره ساسانی، هرچه بیشتر تثبیت شد، با وجود انقراض این سلسله ۴۲۷ ساله، همچنان به‌عنوان یک اندیشه هویتی و فرهنگی، و این بار غیرزرتشتی، در دوره اسلامی نیز مطرح بود. اصولاً شاهنامه‌سرایی در دوره اسلامی (تحت تأثیر خدای‌نامه‌ها در دوره ساسانی)، مبتنی بر ثبت یک تاریخ ملی (خواه اساطیری، خواه تاریخی) بود، تا آنجا که شاهنامه فردوسی ساختاری خطی و تاریخ‌وار دارد و از نخستین شاه (کیومرث) تا آخرین شاه ساسانی را شامل می‌شود و سراسر این اثر نیز بر هویت ملی ایرانی تأکید دارد.

در تاریخ‌نگاری‌های دوره اسلامی نیز عناصر مهمی از شاکله‌های یک هویت کلان جمعی و ملی در تبیین مسائل و موضوعات مختلف حول مفهوم «ایران» آمده‌است؛ همچون ذکر سلسله‌های شاهان ایران باستان و تشریح رویدادهای مختلف این دوره‌ها، آداب و رسوم و آیین‌های ایرانیان، و ارتباطات یا تقابلهای ایرانیان (به‌عنوان یک نظام فرهنگی-اجتماعی-سیاسی واحد)، با دیگر سرزمین‌ها و فرهنگ‌ها (برای نمونه، ر.ک: دینوری، ۱۳۴۶؛ ابن‌اثیر، ۱۳۸۳: ج ۱ و ۲؛ بلعمی، ۱۳۵۳؛ ابن‌بلخی، ۱۳۸۵: ۹-۱۱۳ و مجمل‌التواریخ و القصص، ۱۳۱۸: ۱۳-۱۴ و ۲۱-۹۷)، در آثاری چون نامه تنسر به گشنسپ (ترجمه از متن پهلوی مربوط به دوره خسرو انوشیروان) (ر.ک: نامه تنسر به گشنسپ، ۱۳۵۴: ۸۹) و فارسنامه (ر.ک: ابن‌بلخی، ۱۳۸۵: ۹۸) حدود قلمرو ایران از رود جیحون تا رود فرات مشخص شده‌است. در مقدمه شاهنامه ابومنصوری که تحت تأثیر خدای‌نامه‌های اواخر دوره ساسانی است، پس از بیان اقلیم‌های هفتگانه جهان، اقلیم هفتم را که «خنیرس» نام دارد، چنین توصیف می‌کند: «هفتم را که میان جهان است، خنیرس بامی خواندند و خنیرس بامی این است که ما بدو اندریم و شاهان او را ایرانشهر خواندندی» (شاهنامه ابومنصوری، ۱۳۷۱: ۴۶). «ایرانشهر» اصطلاحی بوده در دوره ساسانیان برای نامیدن مملکت ایران و معادل عبارت «قلمرو پادشاهی ایران» است. در رساله شهرستان‌های ایرانشهر، از بیغام و هشدار اسفندیار به شاهان ترکستان

چنين آمده است: «هر که به بيختن اين نيزه نگرَد، چنان است (که) به ايرانشهر بتازد» (هر که به پيچش اين نيزه بنگرد، همانند آن است که به ايرانشهر تازيده باشد) (متن‌هاي پهلوي، ۱۳۹۱: ۵۰). اين شواهد نشان مي‌دهد که مفهوم ايران به عنوان يک اندیشه منسجم با خاستگاه هويتي سياسي، فرهنگي، اجتماعي و سرزميني، قدمتي باستاني و پيشامدرن دارد و در دوره اسلامي نيز همچنان (اما نه به پررنگي دوره باستان) به حيات خود ادامه داد؛ چنان که علاوه بر متون تاريخي سده‌هاي چهارم و پنجم و نيز آثار حماسي تا قرن ششم و هشتم، در آثاري تاريخي از دوره صفويه، افشاريه و زنديه نيز کاربرد مفهوم «ايران» به عنوان يک کليت منسجم و فرهنگي را مي‌توان مشاهده کرد (ر.ک: توکلي طرقي، ۱۳۷۳: ۵۸۸) و بعدها در عصر مشروطه نيز اگر شکل‌هاي مدرن تر هويت ملي و ميهني مطرح شد، اين نه يک بنیان فکري تازه، بلکه يک چارچوب‌بندی مدرن بر پایه همان باورهاي ملي و هويتي کهن بود.

با وجود استمرار نسبي و توأم با نوسان ايده ايران در دوره اسلامي، روي کار آمدن غزنويان که خاستگاهي غيرايراني داشتند، دوره گذار به دوراني متفاوت با دوره‌هاي قبل بود و آغاز افول هويت‌گرایی قومي و ملی ايراني در سطح رسمي جامعه بود؛ چنان که اين جريان به عنوان سياستي هدفمند از سوی دستگاه خلافت بغداد و غزنويان پي گرفته شد و کاربرد واژه «ايران» در آثار تاريخي و ادبي اين دوره (به جز اوایل عهد غزنوي) کاهش يافت (ر.ک: اشرف، ۱۳۹۷: ۱۰۸) و بعدها با روي کار آمدن سلجوقيان، هويت‌خواهي قومي و ايراني به حاشيه رانده شد (ر.ک: همان، ۱۱۴). در تاريخ بيهقي، با وجود تشریح رویدادهای مختلف، از آساي مرکزی گرفته، تا هندوستان، ری، اصفهان و بغداد، جز دو بار در اشعار ابوحنيفه اسکافي (ر.ک: بيهقي، ۱۳۸۴: ۴۹۱ و ۸۶۰)، از سوی خود بيهقي، حتی يک بار واژه «ايران» ذکر نشده است و در عوض، در رساخت متن بيشتر هويت‌خواهي‌هاي محلي و منطقه‌اي را آشکارا بيان کرده است. اين امر که نتیجه سياست‌هاي هدفمند غزنويان در زدودن ايراني‌گرايي از جريان‌هاي هويت‌خواهي جمعي بود، اين جريان‌ها را به طرف هواخواهي‌هاي محلي، منطقه‌اي و گاه فرقه‌اي پيش مي‌برد. نتیجه چنين سياست‌هايي، بروز تعصب‌ها و گاه تنش‌هاي ناشی از هويت‌خواهي‌هاي محلي و فرقه‌اي ميان مردم بود. مقدسي (۳۳۶-۳۸۰ ق.) نويسنده معاصر بيهقي، در احسن التقاسيم في معرفة الأقاليم، به تنوع مذاهب فقهی و مکاتب کلامی در شرق ايران آن روزگار اشاره کرده است (ر.ک: مقدسي، ۲۰۰۳: ۲۷۷) و مواردی از «عصبيات» (تعصبات و اختلافات فرقه‌اي) در برخی مناطق شرق ايران را آورده است (ر.ک: همان، ۲۹۱). کلود کاهن در تحليل بخش «عصبيات» ايران مقدسي، معتقد است انگيزه اين گونه ستيزه‌هاي فرقه‌اي، تنها موضوعات مذهبي نبوده، حتماً پای عوامل سياسي و حتی عوامل غيرعقلاني نظير اتحاد غيرارادي يک گروه يا علاقه شديد به دسته‌بندی و هواخواهي نيز در ميان بوده است (به نقل از: باسورث، ۱۳۶۲: ۱۶۸-۱۶۹). به گفته باسورث، در اين دوره، بيشتر «احساس و علاقه مشترک منطقه‌اي، محلي و عصبيت يا دسته‌بندی‌هاي فرقه‌اي يک شهر يا ولايت عليه شهر يا ولايت ديگر» برقرار بود (ر.ک: همان، ۴۹). از سوی ديگر، تقابل قرائت‌هاي حاکميتی از دين

و مذهب با هویت‌خواهی‌های ایران‌گرا، گاه به گرایش برخی افراد به مذاهب و فرقه‌های مخالف با مذاهب رسمی آن روزگار منجر می‌شد، به‌ویژه آنکه تقابل با عباسیان و سلجوقیان، وجه مشترک آن‌ها بود؛ فرقه‌هایی چون اسماعیلیان، شعوبیان، خرم‌دینان و زندیقان (ر.ک: چلونگر و حسن‌نژاد، ۱۳۹۴).

با وجود این، ایده کهن «ایران» امری غریب و ناآشنا برای بیهقی نبوده‌است. او معاصر کسی چون فردوسی بود و حتی ترجمه ابن‌مقفع از *خدای‌نامه* را نیز خوانده بود (ر.ک: بیهقی، ۱۳۸۴: ۱۲۵). در آثار ادبی هم‌عصر با بیهقی نیز بارها نام «ایران» برای نامیدن مملکت غزنوی ذکر شده‌است و بارها از شاه غزنوی (هرچند برای مشروعیت‌سازی ایرانی)، با عنوان‌هایی چون «شاه ایران» و «خسرو ایران» نام برده‌اند (برای مثال، ر.ک: عنصری، ۱۳۶۳: ۱۳۱، ۲۸۷، ۲۲۱ و ۲۴۹؛ فرخی سیستانی، ۱۳۸۰: ۱۱۶، ۱۳۸، ۱۴۲، ۲۳۵ و ۲۴۸ و منوچهری، ۱۳۴۷: ۸۱ و ۱۶۸) که خود بر این تأثیر گفتمان‌های هویت‌خواه ایران‌گرا در دوره غزنوی است. از سوی دیگر، تلاش نافرجام غزنویان در ابتدا، برای ساختن تبارنامه‌ای که نسب آنان را به یزدگرد سوم، آخرین پادشاه ساسانی برساند (ر.ک: اشرف، ۱۳۹۷: ۱۰۹)، بیانگر اهمیت تبار و اندیشه قومیتی ایرانی تا پایان دوره سامانی و تلاش غزنویان برای کسب یک مشروعیت ایرانی بود و موفق نبودن آن‌ها در کسب چنین مشروعیتی، آنان را به همسویی بیشتر با سیاست‌های دستگاه عباسی در زدودن هویت‌خواهی ایرانی پیش برد و اصولاً یکی از دلایل مهمی که محمود غزنوی روی خوشی به شاهنامه فردوسی نشان نداد، تلاش آشکار و جدی شاهنامه برای احیای هویت ملی ایرانی بود. با این وصف، ایده ایران، امری ناآشنا برای بیهقی نبوده‌است و غیبت این مفهوم در متن *تاریخ بیهقی*، پرسشی است که ما را به کندوکاو در این موضوع وارد می‌کند.

۴. ساختار روایی تاریخ بیهقی

روایت با کارکردهایی چون نظام‌مند و ساختارمند بودن، کارکردی انسجام‌بخش و نظم‌دهنده دارد؛ چنان‌که واقعیت‌های گزینش‌شده از میان واقعیت‌های تاریخی بی‌شمار را در ساختارها و پیرنگ‌هایی منسجم گرد هم می‌آورد. ساختارمندی و انسجام روایت، زمینه را برای دلالت معنایی و حتی دلالت ساختاری، و یافتن بسترهای ایدئولوژیک و غلبه نظم‌های گفتمانی خاص فراهم می‌کند. مجموع این مسائل، به‌علاوه تکیه بر توالی، نسبت‌های علی و معلولی، تغییر وضعیت و داشتن هدف غایی، همگی مؤلفه‌هایی روایی و در نتیجه، غیرتاریخی هستند که در گزارش رخداد‌های تاریخی دخیل‌اند و سرانجام، به ساخت و تکوین «داستان» یا شکل‌هایی از داستان منتهی می‌شوند. روایت تاریخی بیهقی از رخداد‌های عصر غزنوی، در اصل بر مبنای چنین سازوکارهایی شکل گرفته‌است که البته این‌ها جنبه‌های اجتناب‌ناپذیر روایت تاریخی هستند، اما آنچه در تاریخ بیهقی جالب توجه است، دلالت‌های ساختاری و روایی مشخصی است که به گونه چشمگیری محتوای رخداد‌های تاریخی این اثر را نیز تحت شعاع قرار داده‌است و این مبنای

شایسته‌ اتکابی برای مطالعهٔ تقابل نهفته میان وجه روایی و مجموعه رویدادهای تاریخی (= وجه داستانی / Fabula در روایت‌شناسی) در تاریخ بیهقی است و از خلال این تقابل‌ها می‌توان به دلالت‌های پنهان دیگری پی برد. این تقابل‌ها از یک سو، ناشی از عناصر و رویدادهای تاریخی موجود در متن است و از سوی دیگر، منبعث از خود «روایت» اثر است؛ یعنی نوع گزینش‌ها و چینش‌ها و نیز نوع پیرنگ‌سازی‌ها و صورت‌بندی‌ها (و ویژگی‌هایی دیگری چون آوردن روایت‌های درونه‌ای [= ماجراهای تاریخی از دوره‌های دیگر] با کارکرد تمثیلی در کنار رخداد‌های عصر غزنوی) که ماهیتی روایی دارند؛ به عبارت دیگر، تقابل‌هایی درون‌ساختی در تاریخ بیهقی وجود دارد که ناشی از تلاقی دو نیروی تاریخی و غیرتاریخی در متن است که یکی منبعث از رخداد‌های تاریخی ذکر شده (= گزینش‌شده) و دیگری منبعث از وجه روایی است و از درهم‌آمیزی این ابعاد و رویکردهای چندگانه است که دنیایی چندبعدی با دلالت‌های مختلف در پس روایت تاریخ بیهقی شکل گرفته است. با بررسی توالی خطی «رخداد‌های ذکر شده» در تاریخ بیهقی (= رخداد‌های گزینش‌شده از سوی بیهقی)، کمینه‌های تشکیل‌دهندهٔ پیرنگ کلان این اثر را به قرار زیر می‌توان نشان داد:

الف. آغازی توأم با آرامش (حاکمیت محمد غزنوی)؛

ب. به وجود آمدن تنش و بحران (مخالفت مسعود با محمد، تحرکات و تحریکات مسعود و به اسارت درآمدن محمد، و قتل چهره‌هایی چون علی قریب و حسنک وزیر)؛

ج. گسترش بحران (دسته‌بندی سیاسی پدریان و پسران، ادامهٔ تنش‌ها در دربار و حذف چهره‌های دیگر، به‌ویژه برخی فرماندهان نظامی، ستم کارگزاران غزنوی به مردم، آغاز تنش‌های نظامی با سلجوقیان)؛

د. تعلیق (به اوج رسیدن تنش‌ها و بحران‌ها، شکست‌های لشکر غزنوی در برخی مناطق و کارزار نَفَس‌گیر میان ارتش مسعود و لشکر سلجوقیان)؛

هـ. گره‌گشایی و پایان‌بندی (شکست مسعود، فرار او و به قدرت رسیدن سلجوقیان).

نکتهٔ درخور تأمل، نوع نگاه بیهقی به شخصیت محوری این ساختار داستان‌وار است. در تاریخ بیهقی، نگاه نویسنده - راوی به مسعود غالباً برنگرانه است و معمولاً سعی در ستایش و توجیه کارهای او دارد (ر.ک: بیهقی، ۱۳۸۴: ۲۱، ۱۸۱، ۲۰۴ و ۹۰۲) و در گزارش ماجرای برخی توطئه‌ها، سعی می‌کند او را میراً جلوه دهد (مثل میراً نشان دادن مسعود در ماجرای بردار کردن حسنک وزیر و یا در ماجرای قتل آسیغتکین غازی) و حتی خطاهای فاحش او را به قضا و قدر نسبت داده است (ر.ک: همان: ۶۳۶)، حتی گاه با نگاهی اساطیری به او نگریسته است و روایتش از زندگی و احوال مسعود، ساختاری اسطوره‌ای به خود گرفته است. البته این، برآیند ناخودآگاه اساطیری بیهقی در نگرش به «منصب شاهنشاهی» است (ر.ک: حسین‌پناهی، ۱۳۹۰: ۱۱۸-۱۱۹). در مقابل، با دقت در پیرنگ کلان تاریخ بیهقی و کارکردهای اصلی آن (= Functions)، می‌بینیم که قهرمان اثر، مسعود غزنوی نیست و برخلاف تمام آن ستایش‌ها از مسعود در روایت تاریخ بیهقی، در ساختار

روایی آن، مسعود غزنوی نقش «ضدقهرمان» را دارد که حضورش نظم و سامان اولیه در پیرنگ را به هم ریخته است و تنش‌ها و بحران‌های مختلفی که در تاریخ بیهقی گزارش شده، در پیرنگ کلان اثر، همگی مستقیم یا غیرمستقیم به کنش‌های این ضدقهرمان بازمی‌گردد و در پایان، گره‌گشایی (= سامان یافتن وضعیت در پیرنگ) نیز با شکست و اضمحلال او صورت می‌گیرد. این مسئله که در تقابل با آن ستایش‌ها از مسعود غزنوی است، به‌وضوح وجود یک خودسانسوری در تاریخ بیهقی را نشان می‌دهد. به نظر می‌رسد توجهات بیهقی از کارها و اشتباهات مسعود، بیشتر ناشی از ترس زیاد (و شاید مهلک) او از خشم شاهان غزنوی در روزگار تألیف اثرش بوده است؛ چنان‌که از بدبینی و تفتیش‌های جانشینان مسعود نیز در امان نبوده است (ر.ک: بیهقی، ۱۳۸۴: ۳۸۱ و ۳۸۹). در عوض، در پیرنگ کلان اثر که برآیند خودآگاه تاریخی اوست، نقش مسعود را به‌عنوان شخصیتی مخرب و اخلال‌گر نشان داده است.

حال نکته اینجاست که اگر مسعود غزنوی ضدقهرمان این ساختار روایی است، پس قهرمان کیست؟! در بخش باقی‌مانده از تاریخ بیهقی، نشان دقیقی از این قهرمان مفروض دیده نمی‌شود و پادشاهی محمد نیز چنان مدت‌دار نبوده است (و گزارشی از آن نیز در تاریخ بیهقی موجود برجای نمانده) که بتوان او را قهرمان روایت بیهقی دانست. عدم بازنمایی «دیگری» (The Other) در مقابل مسعود، از یک سو، برآیند همان ترس و سانسور نهفته در تاریخ بیهقی است (که بیشتر شاهان پس از مسعود، از نوادگان او بودند)؛ چنان‌که بیهقی نتوانسته تقابل‌های منبعث از گفتمان اقتدارگرایی دربار را حتی در ساختار روایی اثر واسازی کند و از سوی دیگر، می‌تواند بیانگر این نکته باشد که بیهقی شاخص و عملکرد ویژه‌ای از هیچ یک از افراد دربار غزنوی ندیده است که بتواند قهرمان روایت تاریخی او باشد. کاربرد عباراتی چون «مرا با آن کاری نیست و سخن راندن، کار من است» (همان: ۶۸)، یا «از هر گونه روایت‌ها کردند مرگ او را، و مرا با آن کار نیست» (همان: ۷۹۴) (به ترتیب درباره واقعه مرگ علی قریب و مرگ بونصر مشکان)، ناشی از همان ترس و سانسور نهفته و نیز نگاه ناامیدانه به دربار است. این مسائل و مواضع حتی در سبک روایتگری بیهقی نیز تأثیر گذاشته است. بسامد درخور توجه شگردهایی روایی همچون نقل‌قول از دیگران به‌جای اظهار نظر مستقیم از سوی خود، آوردن رخدادهایی از دوره‌های دیگر به‌طریق تمثیل برای بیان و انتقال غیرمستقیم یک موضوع، و آوردن اشعار و امثال به مناسبت یک موضوع، همگی ناشی از تأثیر همین مسائل و مواضع در سبک روایتگری بیهقی است که منجر به نوعی محافظه‌کاری در روایتگری او شده است. گرایش به ایجاد ساختاری روایی با دلالت‌هایی متفاوت با روستاخت متن نیز از تبعات این سبک روایتگری است که فضای حاکم بر دربار نیز چنین گرایش‌هایی را تشدید می‌کرد، همچنان‌که بیهقی خود می‌گوید: «ملوک هرچه خواهند، گویند و با ایشان حجت گفتن، روی ندارد به هیچ حال» (همان: ۳۵۰)، «پادشاهان بزرگ آن فرمایند که ایشان

را خوش‌تر آید و نرسد خدمتکاران ایشان را که اعتراض کنند و خاموشی بهتر با ایشان هر کسی را که قضا به کار باشد» (همان: ۳۵۶).

۵. ساختار روایی تاریخ بیهقی و اندیشه ایرانی

تقابل درون‌ساختی در تاریخ بیهقی نشان می‌دهد که برخلاف روساخت ظاهراً منسجم آن، تقابل‌های درخور توجهی میان سطح داستانی (Fabula) و روایی (Syuzhet) اثر وجود دارد. این تقابل‌ها برابند تقابل‌هایی گفتمانی است که در این اثر دیده می‌شود. اصولاً روایت‌ها بیش از آنکه برابند یک گفتمان واحد باشند، بیشتر حاصل تقابل‌های گفتمانی هستند. این مسئله احتمالاً یکی از دلایل عمده وجود تقابل «داستان / گفتمان» به‌عنوان یک ویژگی طبیعی در روایت‌هاست. کالر معتقد است داستان و گفتمان به‌مثابه دو منطق متقابل در جریان تکوین معنا عمل می‌کنند؛ چنان‌که تکوین معنا در متن روایی می‌تواند حاصل رویدادها و کنش‌های موجود در داستان (Fabula) باشد، یا اینکه تحت‌تأثیر نظام دلالتی و متوالی موجود در گفتمان روایی، شکل خاصی برخلاف سیر واقعی رویدادها در داستان به خود بگیرد (ر.ک: کالر، ۱۳۸۸: ۱۶۳-۱۶۴). این ویژگی در روایت‌های تاریخی، با توجه به روند معمول تأثیر گفتمان‌های چندگانه در آن‌ها، به‌مراتب بیشتر خواهد بود؛ چنان‌که سطح «داستانی» تاریخ بیهقی (= شرح برنگرانه اعمال و کردار مسعود و ستایش‌ها از او)، در تقابل با پیرنگ یا همان ساختار روایی حاکم بر اثر است. این ویژگی به سوژگی خاص بیهقی در روزگارش مربوط می‌شود. بیهقی از یک سو، با گفتمان سیاسی دربار غزنوی (همسو با سیاست‌های دستگاه خلافت عباسی) مواجه بود و از سوی دیگر، با یک جریان هویت‌خواهی ایران‌گرا نیز روبه‌رو بود که هرچند در قیاس با گفتمان اقتدارگرای دربار، یک خرده‌گفتمان محسوب می‌شد، اما با توجه به ریشه‌های کهن آن و ارتباط با بنیان‌های هویتی و تباری، تأثیرات خاص خود را داشت. در اینجا تفاوت‌های آشکاری میان نوع هویت‌گرایی ایرانی در تاریخ بیهقی و شاهنامه فردوسی قابل تبیین است، به‌ویژه آنکه نگارش تاریخ بیهقی (۴۳۷ ق.) با فاصله نسبتاً کمی (حدود ۲۱ سال) بعد از وفات فردوسی (شاعر ملی و حماسه‌سرای ایرانی) آغاز شده‌است.

هرچند بنا به گفته اسلامی ندوشن، شباهت‌هایی در جهان‌بینی و نوع نگرش اخلاقی به جهان و حوادث آن در تاریخ بیهقی و شاهنامه وجود دارد (ر.ک: اسلامی ندوشن، ۱۳۷۴: ۱۰-۱۹) و همان‌طور که ایشان تأکید کرده‌اند، این شباهت ناشی از شیوه تفکر آن دوره و نیز احتمال تأثیرپذیری بیهقی (همچون فردوسی) از مضامین و اندرزهای حکمی در *خدای‌نامه‌ها* بوده (ر.ک: همان: ۲۰). اما در مقیاس کلان‌تر، باید گفت که بیهقی از دو جنبه در گفتمانی متفاوت با فردوسی سیر می‌کرد: اول اینکه بیهقی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین دبیران دیوان رسائل حکومت غزنوی، ارتباط تنگاتنگی با دربار داشت و خواسته یا ناخواسته با توجه به تربیت شغلی و دیوانی خود، در طول سالیان طولانی در دربار، در مواجهه با مقوله «هویت ایرانی»، در سایه گفتمان رسمی و حکومتی آن دوره بود. دوم اینکه نگاه بیهقی به مقوله هویت ایرانی، بیشتر خصلتی منطقه‌ای (با تمرکز بر خراسان بزرگ)

داشت و با رویکرد ملی، باستان‌گرا و ایرانشهری فردوسی متفاوت است. البته ذکر این نکته لازم است که ظرف روایی شاهنامه و تاریخ بیهقی نیز تفاوت‌های درخور توجهی با یکدیگر دارند. تاریخ بیهقی یک اثر تاریخی است که تعمداً به ثبت واقعیت‌های موجود نظر دارد. از این رو، مفاهیم و اصطلاحات نزد بیهقی، غالباً کارکرد زنده و عرفی (و بیشتر طبق خوانش سیاست رسمی آن دوره) را دارند؛ به عبارت دیگر، در مواجهه با مقوله هویت ملی (و ایرانی)، تاریخ بیهقی نه یک اثر آرمان‌خواه، بلکه یک اثر واقع‌گرای سیاسی است و جهان آن روز را آن گونه که رایج و رسمی بود (یا آن گونه که می‌خواست «بازنمایی» کند)، گزارش می‌دهد، اما شاهنامه، اثری ادبی در ژانری با ماهیت، موضوع و رویکرد خاص خود است و در مقایسه با واقع‌گرایی سیاسی تاریخ بیهقی، یک اثر آرمان‌گرا حول ایده و مفهوم «ایران» است. در اینجا تفاوت درخور تأملی میان روایت تاریخی و حماسی قابل تبیین است. به قول باختین، روایت حماسی متعلق به گذشته‌ای مطلق است؛ گذشته مطلقى که به سبب جدایی از همه دوره‌های زمانی بعد از خود، مطلق و کامل است؛ مانند دایره بسته‌ای است که هر آنچه درون آن جای دارد، به انجام رسیده‌است و پایان‌یافته محسوب می‌شود (ر.ک: باختین، ۱۳۸۷: ۴۹). این ویژگی‌ها در تضاد با رویکرد تاریخی است. رویکرد تاریخی، جریانی خطی و زمانمند است و در تعارض با حرکت زمان دایره‌ای و اسطوره‌ای در دنیای حماسه است. این تمایز روایت تاریخی را نسبت به دیگر گونه‌های ادبی نیز می‌توان دید و یکی از دلایل بسامد مفهوم «ایران» در اشعار شاعران دربار غزنوی و هم‌عصر بیهقی - که البته غالباً برای «مشروعیت‌سازی ایرانی» برای غزنویان و تمجید از آنان به کار رفته - در همین تفاوت‌های روایت تاریخی با روایت ادبی است که روساخت روایت تاریخی بیهقی (همسو با گفتمان حاکم بر دربار غزنوی)، مبتنی بر واقع‌گرایی سیاسی بوده، اما روایت‌های منظوم ادبی آن دوره در سنت‌های فکری، زبانی و روایی (تحت‌تأثیر فضا و لحن حماسی و هویت‌خواهی ایرانی در شعر سبک خراسانی)، عناصر و نمادهایی سمبلیک از ایران باستان را با خود دارند (برای مثال، ر.ک: عنصری، ۱۳۶۳: ۳۲۴ و ۳۴۳؛ فرخی سیستانی، ۱۳۸۰: ۵، ۷۱، ۲۵۶ و ۱۱۸) که البته در بیشتر موارد، برای مشروعیت‌سازی ایرانی برای غزنویان بوده‌است (برای نمونه، ر.ک: عنصری، ۱۳۶۳: ۱۹۴ و ۱۳۲-۱۳۳ و فرخی سیستانی، ۱۳۸۰: ۵۳، ۶۱ و ۳۰۲-۳۰۱). اما با ادامه سیاست‌های غزنویان (و بعدها سلجوقیان) در زدودن هویت‌خواهی تباری و ایرانی، این جریان‌ها در سطح رسمی جامعه با افول بیشتری همراه شدند که حاصل آن را در شعر کسانی چون امیر معزی (شاعر دربار سلجوقیان) می‌توان دید (برای نمونه، ر.ک: معزی، ۱۳۶۲: ۲۶، ۸۵ و ۹۰). با وجود این تلون‌ها و محافظه‌کاری‌ها در شعر درباری، جریان‌های هویت‌خواهی در شعر مردمی، در قرن پنجم به اثری چون شاهنامه فردوسی ختم شد، همچنان که پیش از شاهنامه فردوسی نیز شاهنامه ابومنصوری (با وجود منثور بودن) شهرت زیادی در میان مردم داشت (ر.ک: فردوسی، ۱۳۸۶: ۱۳-۱۲/۱). در مجموع، استفاده سیاسی دربار از گفتمان هویتی ایران‌گرا (ر.ک: اشرف، ۱۳۹۷: ۱۰۹) و نیز رواج این گفتمان به‌عنوان یک جریان

هویت خواه کلان در میان لایه‌هایی از جامعه، بیانگر وجود ریشه‌های مستحکم و مردمی هویت خواهی ایرانی در آن روزگار بود، همچنان که فردوسی با اشاره به اقبال عمومی به اثرش و یادداشت‌برداری‌های شاهنامه‌دوستان از اثرش در آن روزگار (و البته با طنزی تلخ به سبب رنج و تنگدستی‌اش و نبود حمایت مالی از او) می‌گوید:

«بزرگان و بادانش آزادگان
نشسته نظاره من از دورشان
نشستند یکسر همه رایگان!
تو گفستی بدم پیش، مزدورشان!
جز احسنت ازیشان بُد بهره‌ام
بگفت اندر احسنت‌شان زهره‌ام!»
(فردوسی، ۱۳۸۶: ۴/۴۸۶).

درخواست محمدبن اسماعیل، وزیر ابودلف، حاکم نخجوان، از اسدی طوسی (شاعر هم‌عصر بیهقی) برای به نظم درآوردن داستان‌های گرشاسب (ر.ک: اسدی طوسی، ۱۳۵۴: ۱۴) و علاقه این وزیر (و برادرش) به حماسه‌های باستان (ر.ک: همان: ۱۳-۱۴) و نیز اشاره به شهرت شاهنامه فردوسی در آن روزگار، حتی در خطه اران (ر.ک: همان: ۱۴)، بیانگر جایگاه هویت‌گرایی ایرانی در آن دوره بوده‌است. به نظر می‌رسد هویت‌خواهی ایران‌گرا تا قرن ششم نیز در میان مردم پایگاه درخور توجهی داشته‌است، همچنان که امیر معزی (= بخوانیم: دستگاه سلجوقی) به شهرت شاهنامه در میان مردم اعتراض داشت و خواستار این بود که مردم به جای توجه به شاهنامه و روایت‌های باستان، دل به جهان‌گشایی‌های پادشاه سلجوقی بسپارند (ر.ک: معزی، ۱۳۶۲: ۴۱۱؛ درباره دیگر شاهنامه‌ستیزی‌های معزی، ر.ک: همان: ۲۰۴، ۲۲۶، ۲۶۱، ۴۹۸ و ۶۲۸).

تعریف مشخص هویت ملی و ایرانی در شاهنامه فردوسی، و انسجام خاصی که در بیان جوانب مختلف آن (یعنی تبار، فرهنگ و سرزمین ایرانی) وجود دارد، ناشی از رویکرد مشخص فردوسی به یک خاستگاه مشخص و فراگیر هویتی است، اما در رویکرد بیهقی، یک حرکت چندسویه در مواجهه با هویت ایرانی دیده می‌شود که از یک سو، (تحت تأثیر گفتمان سیاسی دربار غزنوی) در رساخت روایت تاریخی‌اش، بیشتر متمایل به هواخواهی‌های محلی و منطقه‌ای است و از سوی دیگر، به نوعی تحت تأثیر یک جریان هویت‌خواهی ایران‌گرا نیز بوده‌است. مثال بارز هویت‌گرایی‌های محلی و منطقه‌ای در تاریخ بیهقی، شرح جنگ میان طوسیان و نیشابوریان است. بیهقی که خود دلبسته نیشابور بود، در گزارش از طوسیان (که به نیشابور هجوم برده بودند)، از آنان با عباراتی چون «مخاذیل»، «مردم مُفسد»، «گاوان طوس» و «مدبران» نام می‌برد (ر.ک: بیهقی، ۱۳۸۴: ۵۵۲-۵۵۰) و در پایان، نیشابوریان به کمک لشکریان غزنوی، از طوسیان:

«چندان بکشتند که آن را حد و اندازه نبود... [طوسیان] در آن رزان و باغ‌ها افگندند
خویشتن را... و نیشابوریان به رز و باغ می‌شدند و مردان را ریش می‌گرفتند و بیرون
می‌کشیدند و سرشان می‌بریدند... و احمد علی نوشتگین با سواران خیاره‌تر... بسیار از
ایشان بکشتند و بسیار بگرفتند... و دیگرروز فرمود تا دارها بزدند و بسیار از طوسیان را
آنجا کشیدند و سرهای دیگر کشتگان گرد کردند و به پایان دارها بنهادند و گروهی را که
مستضعف بودند، رها کردند» (همان: ۵۵۳-۵۵۴).

این زدو خورد که بیشتر شبیه جنگ میان دو کشور است، چیزی جز جنگ میان دو شهر قدیمی نبود و اگر طوسیان نیز اجازه دست‌اندازی می‌یافتند، شاید آن‌ها نیز با نیشابوریان چنین می‌کردند! این ماجرا که نتیجه سیاست‌های غزنویان در جایگزینی هویت‌گرایی‌های محلی به جای هویت‌خواهی‌های ملی و ایران‌گرا بود، طبیعتاً به تدریج بیشتر و بروز ستیزه‌های فرقه‌ای و محلی منجر می‌شد، اما در مقابل، آنجا که بیهقی نشانه‌هایی از هویت‌خواهی ایران‌گرا را نشان داده، آن‌ها را در لاف‌ها و همراه با توجیحات مختلف بیان کرده‌است، تا مبادا در معرض اتهام هویت‌خواهی باستان‌گرا قرار گیرد. در این بخش‌ها، به‌وضوح ردّ کتمان و خودسانسوری را می‌توان مشاهده کرد. بیهقی در آغاز مجلد ششم، در اشاره به اعمال شاهان باستان، پس از نکوهش اسکندر (= مقایسه شود با نکوهش «اسکندر گجستک» در متون باستان)، از اردشیر بابکان که «دولت شده عجم را باز آورد» (همان: ۱۱۴)، به نیکی یاد می‌کند (ر.ک: همان) و اردشیر را بنیانگذار سنتی از عدل میان شاهان معرفی می‌کند (ر.ک: همان). او در جای دیگری نیز در توصیف اعمال شاهان ایران باستان می‌نویسد: «بزرگ‌تر و فاضل‌تر پادشاهان ایشان عادت داشتند که پیوسته به روز و شب، تا آنکه بخفتندی، با ایشان خردمندان بودندی نشسته، از خردمندتران روزگار» (همان: ۱۲۵). همچنین، بیهقی در ستایش سلطان ابراهیم غزنوی می‌نویسد: «چشم بد دور! که نوشیروانی دیگر است»^۱ (همان: ۴۸۴). در جایی دیگر، سخنی منسوب به نوشیروان ساسانی در اهمیت وجود حکومت مقتدر را به‌عنوان سخنی حکیمانه نقل می‌کند (ر.ک: همان: ۴۸۵) و در موضع دیگری، وقتی از نبرد سلطان مسعود با شیر و از پای در آوردن آن سخن می‌گوید، بلافاصله تصویر بهرام گور و داستان نبرد او با شیرها به ذهنش خطور می‌کند و می‌نویسد: «مقرر شد که آنچه در کتاب نوشته‌اند از حدیث بهرام گور، راست بود» (همان: ۱۵۱). این اشارات و سخنان، انگاره‌هایی هویتی و برابری همان جریان‌های هویت‌خواهی آن روزگار است که به طریق تمثیل، تشبیه، یا بیان مستقیم به ذهن نویسنده تاریخ بیهقی خطور می‌کرد و همچنان به‌عنوان میراثی باشکوه در ناخودآگاهش باقی مانده بود؛ چنان‌که با قرار دادن شاه زمانه (= سلطان مسعود و دیگر شاهان غزنوی)، در قیاس با شاه آرمانی (اردشیر، نوشیروان و بهرام گور)، نسبتی مبتنی بر «تشبیه یک امر حاضر (= سلطان غزنوی) به یک امر یا مشبه‌به بالاتر ایجاد کرده‌است و در بُعد شناختی (Cognitive)، مشبه‌به در جایگاه اجلی از مشبه قرار دارد؛ یعنی در ژرف‌ساخت استعاری این گزاره‌های روایی، جایگاه شاه ایران باستان در جایگاهی فراتر از شاه غزنوی قرار گرفته‌است، همچنان‌که شاهان غزنوی نیز مستقیم یا غیرمستقیم، خود تلاش می‌کردند تشبیه به شاهان باستانی ایران کنند؛ چنان‌که محمود غزنوی گورخری را که غلامانش اسیر کرده بودند، دستور می‌دهد داغی به نام محمود بر آن بگذارند و رهایش کنند؛ زیرا قبلاً راویان پیش او خوانده بودند که بهرام گور چنین می‌کرد (ر.ک: همان: ۶۶۰). همچنین، می‌توان به برگزاری جشن‌های باستانی نوروز، مهرگان و سده

اشاره کرد که شاهان غزنوی در این جشن‌ها سعی می‌کردند آداب مخصوص شاهان ایران باستان را به جای آورند (ر.ک: گیلانی و خزاعی، ۱۳۹۶: ۱۱۱-۱۱۲).

با وجود این اشارات بیهقی که در آن‌ها انگاره‌های هویتی ایران‌گرا و حتی باستان‌گرا نمود درخور تأملی دارند، همچنان ترس از سیاست‌های غزنویان، در روایتگری بیهقی دیده می‌شود؛ چنان‌که بیهقی در چند مورد پس از ذکر نام شاهان باستان (یا مربوط به باستان) و بیان کارهای آنان، بلافاصله به صورت «عبارت معترضه» تأکید می‌کند که البته شاهان غزنوی و کارهای آنان بسی فراتر از شاهان باستان است! بیهقی پس از ذکر نام اردشیر و اسکندر، بلافاصله می‌گوید: «خداوندان و پادشاهان ما از این دو بگذشته‌اند به همه چیزها. باید دانست که به ضرورت، که ملوک ما بزرگتر روی زمین بوده‌اند» (ر.ک: بیهقی، ۱۳۸۴: ۱۱۲). یا اگر از اردشیر بابکان و اقدامات او در احیای دولت مقتدر ایرانی (به قول بیهقی: بازگرداندن «دولت شده عجم» (همان: ۱۱۴)) و ایجاد عدالت، به بزرگی یاد می‌کند، بلافاصله اضافه می‌کند که البته خاندان غزنوی چنان کارها و خدمات بزرگی کرده‌اند که کسی تا به حال چنین نکرده است (ر.ک: همان). سپس به عنوان پاسخ به سؤال مقدر درباره اصل «خامل ذکر» (همان) خاندان غزنوی که در اصل از غلامی زرخرید به نام سبکتگین بوده‌اند، چنین توجیه می‌کند که به قدرت رسیدن غزنویان، حاصل تقدیر و اراده خداوند است. پس، «کس را نرسد که اندیشه کند که این چراست، تا به گفتار [چه] رسد» (همان: ۱۱۴-۱۱۵). این موارد از مصادیق ترس از ورود به حوزه‌ای است که ممکن بود آن را مستمسکی کنند برای باستان‌گرا شمردن بیهقی و متهم کردن او؛ چنان‌که تا حدی مربوط به همین موارد مذکور، پس از ذکر ماجرای انوشیروان و بزرگمهر می‌گوید: «هر که بخواند، دانم که عیب نکند به آوردن این حکایت، که بی‌فایده نیست» (همان: ۴۲۸).

علاوه بر بیهقی، ثعالبی (نویسنده همعصر بیهقی) نیز که در تاریخش بخش مهمی از روایت‌های حماسی ایرانی را گرد آورده، چنین توجیهاتی آورده است. او پس از ذکر داستان زال و سیمرغ می‌نویسد:

«من درستی این داستان را بر گردن نمی‌گیرم، هر چند زبانزد همگان باشد در هر جا و هر زمان و بر زبان هر کس درآید که با آن شاهان را سرگرم کنند، یا آنان که هنگام بی‌خوابی‌ها به قصه‌پردازان گوش فرامی‌دهند، از آن لذت برند... برای ما، این گونه سخنان - به جز معجزات پیامبران که سلام بر آنان باد - سخنانی شیرین و سرگرم‌کننده است» (ثعالبی، ۱۳۶۸: ۵۱-۵۲).

این مطلب ثعالبی در واقع، پاسخ مقدر به دستگاه سیاسی - ایدئولوژیک حاکم بوده است و خواسته چنین توجیه کند که علاقه‌اش به داستان‌های حماسی و ملی، صرفاً به سبب سرگرم‌کنندگی آن‌هاست و از سر هویت‌خواهی ملی و ایرانی نیست. مشابه این نوع بیان را در شعر نظامی گنجوی نیز می‌توان دید:

«همه عالم تن است و ایران دل
چون که ایران دل زمین باشد
نیست گوینده زین قیاس خجل
دل ز تن به بود، یقین باشد»

(نظامی، ۱۳۸۲: ۶۳۳).

مصراع دوم بیت اول، در واقع، پاسخ مقدر به عیب‌جویی مخالفانی بوده که ممکن بود نظامی را به باستان‌گرایی و هویت‌خواهی ایران‌گرا متهم کنند.

با وجود نمود نسبی هویت‌خواهی ایرانی در روساخت تاریخ بیهقی، ژرف‌ساخت روایی این اثر عرصه نمود بارز این گرایش‌های هویتی است و نگاه اعتراضی مورخ به دستگاه غزنوی را به شکل بارزی نشان می‌دهد، به‌ویژه آنکه ژرف‌ساخت روایی عرصه بروز اندیشه‌ها، نیت‌ها و انگیزش‌های پنهان و سرکوب‌شده‌است؛ چنان‌که سلطان غزنوی را در جایگاه صدق‌پهرمان در ساختار داستان‌وار تاریخ بیهقی روایت کرده‌است. در روساخت اثر نیز مواردی چون انتقادهای ضمنی و غیرمستقیم از استبداد و بی‌تدبیری‌های مسعود (ر.ک: بیهقی، ۱۳۸۴: ۵۱۴، ۶۰۱-۶۰۰، ۶۳۶، ۷۰۱ و ۷۴۶-۷۴۷)، روایت توأم با شفقت درباره مردم آسیب‌دیده از سرکشی‌ها و تاخت‌وتازهای غزنویان و سلجوقیان (ر.ک: همان: ۵۳۱، ۵۵۶ و ۵۹۷-۶۰۰)، نگاه غیریت‌ساز و فرونگرانه بیهقی به افرادی در دستگاه سیاسی و نظامی غزنوی که اصالتاً از آسیای مرکزی آمده بودند، سلجوقیان تازه‌وارد (ر.ک: بیات و یوسفی، ۱۳۹۴: ۴۲-۴۴)، مسائل و انگیزش‌های دیگری برای توجه بیهقی به هویت‌خواهی ایرانی بوده‌است، به‌ویژه برای مورخی ایرانی که شاهد سرکشی، کشتار و ویرانگری جنگ‌سالارانی از آسیای مرکزی در سرزمین‌های ایرانی بود، همچنان‌که در آثار بزرگانی از دوره‌های بعد نیز اعتراض به این سرکشی‌ها و بی‌رسمی‌ها بسامد چشمگیری داشته‌است (ر.ک: صفا، ۱۳۶۹: ۲/ ۱۲۴-۱۳۳). در مجموع، آنچه در برساخت متنی و روایی تاریخ بیهقی دیده می‌شود، آمیزه‌ای از خاستگاه‌های گفتمانی متضاد است که از یک سو، منبعث از گفتمان سیاسی دربار غزنوی است و از سوی دیگر، منبعث از خاستگاه‌های هویتی ایرانی بوده‌است و در واقع، تصویری از دوران گذار جامعه ایران در دوره غزنوی است. نمود این تعارض‌های گفتمانی در تاریخ بیهقی (و در نتیجه، بروز تقابل درون‌ساختی)، باعث شده که بیهقی از یک پارادایم مشخص و آشکار به مقوله هویت ایرانی ننگرد و در عوض، به نوعی کتمان و محافظه‌کاری روی آورد. از این رو، هویت‌خواهی جمعی و کلان بیهقی در دو مسیر متفاوت جریان دارد: یکی رویکرد محلی و منطقه‌گرایانه، و دیگری رویکرد ایران‌گرا. رویکرد محلی و منطقه‌گرا در واقع، شکلی ضعیف‌شده و گسیخته از همان جریان هویت‌خواهی کلان ایرانی بوده‌است که در جامعه ایران آن روزگار، تحت تأثیر سیاست‌های هدفمند غزنویان و عباسیان، رواج بیشتری نسبت به جریان ایرانی و باستان‌گرا داشته‌است. غزنویان به دنبال فروکاستن هویت‌خواهی ایرانی به دل‌بستگی‌های محلی و منطقه‌ای بودند و بیهقی نیز تحت تأثیر این سیاست‌ها، جنبه هویت‌خواهی منطقه‌ای (با تمرکز بر خراسان بزرگ) را به وضوح نشان داده، اما هویت‌خواهی‌های ایران‌گرا را معمولاً به‌ندرت و در لفافه نشان داده‌است و در عوض، این احساس را بیشتر به ژرف‌ساخت روایی متن منتقل کرده‌است.

موارد مذکور در تاریخ بیهقی که در قالب خطبه‌ها، مقدمه‌ها، تمثیل‌ها، تشبیه‌ها، تفسیرها و عبارات معترضه در روساخت اثر، و یا در قالب «ساختار روایی» در ژرف‌ساخت اثر نمود یافته‌اند، بیانگر دلالت‌هایی روایی است که جدا از محتوای رویدادهای تاریخی در این اثر، بافت و ساختار روایی نیز دلالت‌های پنهان دیگری با خود دارند. همچنان‌که ساختار روایی کلان اثر دلالت‌های متضادی با روساخت متن دارد؛ دلالت‌هایی که نمایانگر لایه‌ها و انگیزه‌های پنهان، سانسور شده و سرکوب‌شده در تاریخ آن روزگار است که در این مقاله، با واسازی تقابل‌های موجود در ساختار متن روایی تاریخ بیهقی، و مراجعه به سویه‌های مطرود و پنهان‌شده، سعی کردیم این دلالت‌های پنهان و طردشده را به‌طور واضح‌تری به نمایش بگذاریم؛ چنان‌که سوژگی نویسنده تاریخ بیهقی در گفتمان‌های چندگانه و متضاد آن دوره را به‌طرز واضح‌تری بتوان مشاهده کرد؛ برهه‌های تاریخی که دوران گذار به دوره‌ای دیگر بود و جریان‌های هویت‌خواهی ایران‌گرا تحت‌تأثیر سیاست‌های حاکم، به‌تدریج با افول بیشتری روبه‌رو می‌شدند. بر این اساس، روایت تاریخی بیهقی، تصویری از انسان ایرانی آن روزگار را به نمایش می‌گذارد؛ همان هدف نهایی علم تاریخ از نظر کالینگوود که «تعریف انسان» را هدف و سرانجام علم تاریخ دانسته‌است (ر.ک؛ کالینگوود، ۱۳۹۶: ۱۸). این مسئله ما را به درک نوینی از «حقیقت تاریخی» در تاریخ بیهقی سوق می‌دهد. مفهوم «حقیقت» در تاریخ بیهقی تعریف منحصربه‌فردی دارد. «حقیقت تاریخی» در تاریخ‌گرایی سنتی، بیشتر نگاهی مبتنی بر بازگشت به واقعیت‌مداری است که مثلاً بالاخره احمد زید را زده‌است، یا زید احمد را؟ به‌ویژه که باید در نظر داشته باشیم که واقعیت تاریخی با توجه به وجه ضرورتاً روایی‌اش، در نوع خود متکثر است. حقیقت تاریخی مفروض در تاریخ بیهقی، تنها محدود به بود و نبود «واقعیت ادعایی» در رخداد‌های ذکر شده نیست، بلکه شگردها و ساختار روایی تاریخ بیهقی نیز بخشی از همین حقیقت تاریخی است و دلالت‌های برآمده از این ساختار روایی، به اندازه خود رویدادهای ذکر شده، ارزش تاریخی دارند؛ برای مثال، از طریق شگردها و ساختار روایی این اثر، رد سانسورها و فشارهای مهلک سیاسی و گفتمان‌های مطرود و به‌حاشیه‌رانده را می‌توان بازشناخت. همچنین، نقش تقابل‌های گفتمانی در شکل دادن به سوژه ایرانی آن روزگار (یا «سوژه مورخ»)، نکته مهمی است که ما از طریق دقت در بافت و ساختار روایی تاریخ بیهقی بدان می‌رسیم. این‌ها حقایقی است که بر مبنای آن‌ها به تعریفی (هرچند ناتمام) از «انسان تاریخی ایرانی» می‌توان رسید. هرچند نمی‌توان مدعی شد که بیهقی خود به این سوژگی‌اش در مواجهه با گفتمان‌های متضاد (و بروز ژرف‌ساخت‌های پنهان و تقابل‌های درون‌ساختی در اثرش) آگاه بوده، اما شکی نیست که ادراکات عمیق و ناگفته‌ای از تاریخ و کاروبار انسان‌ها داشته‌است و علت تمایزهای درخور تأمل روایت‌پردازی تاریخی او در مقایسه با جریان تاریخ‌نگاری قدیم، در نوع جهان‌بینی تاریخی اوست؛ تمایزهایی چون: ویژگی‌های خاص «زمان روایت» در اثر او و توجه به جزئیات رخدادها و درنگ بر آن‌ها در روایت‌گری (برخلاف روایت کلی و خطی رخدادها در تاریخ‌نگاری قدیم) که بیهقی خود بر لزوم وجود این تمایز در کارش تأکید دارد (ر.ک؛ بیهقی، ۱۳۸۴:

۱۱) و یا آوردن روایت‌های درونه‌ای با کارکرد تمثیلی در کنار رخداد‌های اصلی کتاب (به منظور القای پیامی خاص) که به قول بیهقی: «تاریخ به چنین حکایت‌ها آراسته گردد» (همان: ۱۶۹ و ۴۲۸)؛ به عبارت دیگر، بیهقی طرح یا جهان‌بینی متمایزی برای روایتگری تاریخ در نظر داشته‌است، همچنان‌که در معرفی کارش می‌نویسد: «در دیگر تواریخ، چنین طول و عرض نیست... اما من چون این کار پیش گرفتم، می‌خواهم که داد این تاریخ به‌تمامی بدهم» (همان: ۱۱) و در جای دیگری می‌گوید: «غرض من آن است که تاریخ‌پایه‌ای بنویسم و بنایی بزرگ افراشته گردانم؛ چنان‌که ذکر آن تا آخر روزگار باقی ماند» (همان: ۱۱۲). این‌ها نشان‌دهنده وجود یک طرح روایی مفروض در ذهن بیهقی و نیز یک جهان‌بینی خاص نسبت به تاریخ و تاریخ‌نگاری است. داشتن طرح و شیوه‌ای خاص برای روایتگری، یعنی تبلور یک گفتمان روایی خاص در گزارش تاریخ که طبیعتاً منجر به بروز ویژگی‌ها و دلالت‌هایی خاص در سطوح مختلف متن و روایت می‌شود، همچنان‌که وایت معتقد است یک محتوای ساختاری عمیق به‌عنوان یک پارادایم از قبل پذیرفته‌شده به‌عنوان آنچه باید یک تفسیر تاریخی متمایز باشد، در روایت‌های تاریخی ارائه می‌شود (White, 1973: ix). به نظر وایت، این پارادایم‌ها و تمهیدات روایی در تمام آثار تاریخی به‌عنوان یک مؤلفه «فرا تاریخی» عمل می‌کنند (همان). بر این اساس، مفهوم «تاریخ» نزد بیهقی در مقایسه با دیگر مورخان قدیم، معنایی متفاوت‌تر، ظریف‌تر و عمیق‌تر داشته‌است و برای درک بهتر این سبک تاریخ‌نگاری، باید بر ساخت روایی تاریخ بیهقی را شناخت، و گرنه ممکن است به استنباط‌های نادرستی چون دیدگاه والدمن دچار شویم که در توصیف روش کار بیهقی، او را نویسنده‌ای پرحرف و پیرمردی بیکار با فرصتی تمام‌نشده برای نوشتن دانسته‌است (ر.ک: والدمن، ۱۳۷۵: ۱۰۱). بیهقی خود به این تمایزهای اثرش نسبت به جریان تاریخ‌نویسی آن روزگار آگاه بود و راز آن پوزش‌های بیهقی از خوانندگان و دعوت آن‌ها به صبر به سبب پرداختن به برخی جزئیات و طولانی شدن شرح رخدادها (برای نمونه، ر.ک: بیهقی، ۱۳۸۴: ۱۱، ۲۴۱، ۲۵۰ و ۳۰۷) و عذرخواهی برای آوردن روایت‌های درونه‌ای در کنار رخداد‌های اصلی (ر.ک: همان: ۲۴۶، ۲۴۸ و ۳۱۰)، همگی دعوت به درک معرفتی عمیق و نهفته در اثرش است که حول نگاه به انسان، آن هم انسان تاریخی با تمام فراز و فرودهایش است. مجموع این مسائل است که جایگاه متمایزی به تاریخ بیهقی داده‌است، به‌ویژه در دو بیست سال اخیر که با تبلور فردیت و خودآگاهی تاریخی ایرانیان نیز همراه بوده‌است.

۶ نتیجه

تاریخ، روایت‌مند است و روایتگری تاریخ نیز تحت شعاع گفتمان‌ها، ایدئولوژی‌ها و ساختارهای قدرت است؛ چنان‌که روایت‌های تاریخی بیش از آنکه بر ایند یک گفتمان واحد باشند، بیشتر حاصل تقابل‌های گفتمانی هستند. بررسی بر ساخت روایی تاریخ بیهقی، تقابل دو نیروی تاریخی و

غیرتاریخی در تکوین ساختار روایی این اثر را نشان می‌دهد که یکی، منبعث از رخداد‌های تاریخی ذکر شده و گزینش شده بیهقی است و دیگری، برخاسته از «بافت روایی» این رخدادهاست که مقوله‌ای غیرتاریخی و به اصطلاح «فرتاریخی» است. وجود این تقابل، منجر به ایجاد تقابل‌های درون‌ساختی در متن روایی تاریخ بیهقی شده‌است؛ چنان‌که نقش و کنش‌های مسعود غزنوی در ژرف‌ساخت روایی و پیرنگ کلانی که زندگی و اعمال او بر مبنای آن روایت شده، در تضاد با ستایش‌ها و تمجیدها از مسعود در روساخت متن است؛ به عبارت دیگر، بیهقی ستایش‌ها و تمجیدها از مسعود و دیگر شاهان غزنوی را به وجه تفسیری متن برده‌است، اما در توالی خطی «کمینه‌های روایی» که اجزای اصلی پیرنگ کلان متن را تشکیل می‌دهند، عناصر تاریخی را طوری چیده که نقش مسعود در قالب یک ضدقهرمان روایت شده‌است و طرح‌ریزی گفتمان روایی حاکم بر متن، طوری است که روایت در پایان باید با نابودی و اضمحلال ضدقهرمان به پایان برسد. این تقابل درون‌ساختی با سوژگی بیهقی در گفتمان‌های متعارض روزگارش ارتباط معناداری دارد. بیهقی از یک سو، با گفتمان سیاسی دربار غزنوی (همسو با سیاست‌های عباسیان) در زدودن هویت‌خواهی ایران‌گرا مواجه بود و از سوی دیگر، با تأثیرات یک گفتمان مبتنی بر هویت‌خواهی ایرانی مواجه بود که به‌رغم مقابله هدفمند غزنویان با این جریان، سابقه بسیار کهن و ریشه‌دار آن و نمودش در جریان‌های مردمی، همچنان نقش آن را به‌عنوان یک گفتمان اثرگذار در روزگار بیهقی حفظ کرده بود. لذا روساخت متن تاریخ بیهقی تحت شعاع گفتمان سیاسی و اقتدارگرایی دربار غزنوی است، اما در ژرف‌ساخت روایی که عرصه بروز انگیزش‌های پنهان و سرکوب‌شده است، غلبه با گفتمان مبتنی بر هویت‌خواهی ایرانی است. علاوه بر این، بیهقی در روساخت متن نیز در قالب‌هایی چون تشبیه، تمثیل و مقدمه (یا خطبه)، با ایجاد نسبت‌ها و قیاس‌هایی خاص میان «گزارش اعمال یا ویژگی‌های شاه غزنوی» با «اعمال یا ویژگی‌های شاهی از ایران باستان»، در بُعد شناختی (Cognitive)، شاه ایران باستان را به‌مثابه یک شاه آرمانی یا یک الگوی برتر، در مرتبه‌ای بالاتر از شاه زمانه (= شاه غزنوی) قرار داده‌است. بر این اساس، ساختار و بافت روایی تاریخ بیهقی به‌شکل درخور توجهی از «دلالت‌های گفتمانی و تاریخی» خاص خود برخوردار است که در روساخت اثر آشکارا بیان نشده‌است. شناخت این دلالت‌های پنهان در تقابل با دلالت‌های موجود در روساخت متن، تصویر دقیق‌تری از سوژگی بیهقی در روزگارش در مواجهه با گفتمان‌های متعارض آن روزگار را به نمایش می‌گذارد. همچنین، تصویر روشن‌تری از جریان‌های هویت‌خواهی ایران‌گرا در روزگار بیهقی را نشان می‌دهد که در اثر سیاست‌های غزنویان مبنی بر ایران‌زدایی از جریان‌های هویت‌خواهی، غالباً به‌صورت جریانی سانسور شده و به‌حاشیه‌رانده درآمده بود؛ چنان‌که در روساخت متن، بیهقی از یک پارادایم مشخص و آشکار به مقوله هویت ایرانی ننگریسته‌است، و در عوض، به نوعی کتمان و محافظه‌کاری روی آورده‌است و نیت‌ها و انگیزش‌ها را غالباً به ژرف‌ساخت روایی متن منتقل کرده‌است.

پی‌نوشت‌ها

۱. این عبارت بیهقی یادآور بیت شاعر معروف دربار غزنوی، فرخی سیستانی است که در مدح امیرمحمد گفته است:

«ای عدل و رادمردی را در جهان
نوشیروان دیگر و اسفندیار»
(فرخی سیستانی، ۱۳۸۰: ۹۷).

منابع

- ابن اثیر، عزالدین علی (۱۳۸۳)، *تاریخ کامل*، ترجمه سیدحسین روحانی، تهران، اساطیر.
- ابن بلخی، احمدبن سهل (۱۳۸۵)، *فارسانامه*، تصحیح گای لیسترانچ و رینولد آلن نیکلسون، تهران، اساطیر.
- اسدی طوسی، ابونصر علی بن احمد (۱۳۵۴)، *گرتشاسب نامه*، تصحیح حبیب یغمایی، تهران، طهوری.
- اسلامی ندوشن، محمدعلی (۱۳۷۴)، «جهان بینی ابوالفضل بیهقی»، *یادنامه ابوالفضل بیهقی*، مجموعه سخنرانی های مجلس بزرگداشت ابوالفضل بیهقی، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد، صص ۳۸-۱.
- اشرف، احمد (۱۳۹۷)، *هویت ایرانی: از دوران باستان تا پایان پهلوی*، ترجمه و تدوین حمید احمدی، تهران، نشر نی.
- اوشیدری، جهانگیر (۱۳۸۹)، *دانشنامه مزديسنا: واژه نامه توضیحی آیین زرتشت*، تهران، مرکز باخترین، میخائیل میخائیلوویچ (۱۳۸۷)، *تخیل مکالمه ای: جستارهایی درباره رمان*، ترجمه رؤیا پورآذر، تهران، نشر نی.
- باسورث، کلیفورد ادmond (۱۳۶۲)، *تاریخ غزنویان*، ترجمه حسن انوشه، تهران، امیرکبیر.
- بلعمی، ابوعلی محمد (۱۳۵۳)، *تاریخ بلعمی (تکمله و ترجمه تاریخ طبری)*، تصحیح محمدتقی بهار، به کوشش محمد پروین گنابادی، تهران، زوآر.
- بیات، حسینعلی و جمیله یوسفی (۱۳۹۴)، «روند بازنمایی هویت خودی و دیگری در تاریخ بیهقی»، *مجله مطالعات تاریخ فرهنگی - انجمن ایرانی تاریخ*، ش ۲۶، صص ۲۹-۵۹.
- بیهقی، ابوالفضل محمدبن حسین (۱۳۸۴)، *تاریخ بیهقی*، تصحیح علی اکبر فیاض، تهران، علم.
- توکلی طوقی، محمد (۱۳۷۳)، «تاریخ پردازی و ایران آرای: بازسازی هویت ایرانی در گزارش تاریخ»، *ایران نامه*، ش ۴۸، صص ۶۲۸-۵۸۳.
- ثعالی، عبدالملک بن محمد (۱۳۶۸)، *تاریخ ثعالی (غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم / پاره نخست: ایران باستان)*، ترجمه محمد فاضلی، تهران، نقره.
- چلونگر، محمدعلی و زمانه حسن نژاد (۱۳۹۴)، «نقش شعوبی گری در انتقال میراث زندیقی به اسماعیلیه»، *پژوهشنامه تاریخ اسلام*، ش ۱۹، صص ۲۴-۵.
- حسن زاده، اسماعیل (۱۳۸۲)، «هویت ایرانی در تاریخ نگاری بیهقی و جوینی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ش ۱۵، صص ۶۹-۱۰۰.
- حسین پناهی، فردین (۱۳۹۰)، «بررسی تقابل حقیقت و واقعیت در تاریخ بیهقی بر مبنای تحلیل گفتمان»، *جستارهای ادبی*، ش ۱۷۳، صص ۹۹-۱۲۲.
- دینکرد: کتاب پنجم (۱۳۸۸)، ترجمه و تعلیقات: ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران، معین.
- دینوری، ابوحنیفه احمد (۱۳۴۶)، *اخبار الطوال*، ترجمه صادق نشات، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
- رستمی، فرشته (۱۳۸۶)، «بازخوانی تاریخ بیهقی در تاریخ گرایی نوین»، *فصلنامه علوم ادبی*، ش ۴، صص ۱۲۹-۱۵۰.
- رضوانیان، قدسیه (۱۳۹۳)، «تاریخ گرایی نو: بررسی کتاب تاریخ بیهقی در بوتۀ نقد جدید»، *نقد ادبی*، ش ۲۵، صص ۲۱۱-۲۳۰.

- ریکور، پل (۱۳۹۷)، *زمان و حکایت*، ج ۳ (زمان نقل شده)، ترجمه مهشید نونهالی، تهران، نشر نی.
- شهرستان‌های ایران (۱۳۹۱)، *متن‌های پهلوی*، گردآوری جاماسب جی دستور منوچهر جی جاماسب آسانا، پژوهش سعید عریان، تهران، نشر علمی، صص ۴۹-۵۲.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۶۹)، *تاریخ ادبیات در ایران*، تهران، فردوس.
- صهبا، فروغ (۱۳۹۰)، *تاریخ بیهقی در بوته نقد جدید (نگاهی به تاریخ بیهقی بر مبنای نظریه تاریخ‌گرایی نوین)*، قم، فارس الحجاز.
- عنصری، ابوالقاسم حسن (۱۳۶۳)، *دیوان*، تصحیح محمد دبیرسیاقی، تهران، کتابخانه سنایی.
- فرخی سیستانی، علی بن جولوغ (۱۳۸۰)، *دیوان*، تصحیح محمد دبیرسیاقی، تهران، زوار.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۶)، *شاهنامه*، تصحیح جلال خالقی مطلق، تهران، مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- کالر، جانانان (۱۳۸۸)، «داستان و گفتمان در تحلیل روایت»، *گزیده مقالات روایت*، مارتین مکوئیلان، ترجمه فتاح محمدی، تهران، مینوی خرد، صص ۱۶۱-۱۶۹.
- کالینگوود، رابین جورج (۱۳۹۶)، *مفهوم کلی تاریخ*، ترجمه علی‌اکبر مهدیان، تهران، اختران.
- گیلانی، نجم‌الدین و نرگس خزاعی (۱۳۹۶)، «بازتاب فرهنگ ایران باستان در کتاب *تاریخ بیهقی*»، *جستارهای نوین ادبی*، ش ۱۹۷، صص ۹۹-۱۲۳.
- مجموعه التواریخ والتقصص* (۱۳۱۸)، تصحیح محمدتقی بهار، تهران، چاپخانه خاور.
- معزی، محمدبن عبدالملک (۱۳۶۲)، *کلیات دیوان معزی*، به کوشش ناصر هیری، تهران، مرزبان.
- مقدسی، محمدبن احمد (۲۰۰۳ م.)، *رحلة المقدسی - احسن التقاسیم فی معرفة الأقالیم*، حررها: شاکر لعبی، ابوظبی، دارالسویدی.
- مقدمه شاهنامه ابومنصور* (۱۳۷۱)، هزارسال نشر پارسی، کریم کشاورز، ج ۱، تهران، علمی و فرهنگی، صص ۴۳-۵۱.
- منوچهری، ابوالنجم احمدبن قوص (۱۳۴۷)، *دیوان*، تصحیح محمد دبیرسیاقی، تهران، زوار.
- میثمی، جولی اسکات (۱۳۹۷)، *تاریخ‌نگاری فارسی (سامانیان، غزنویان، سلجوقیان)*، ترجمه محمد دهقان، تهران، نشر ماهی.
- نامه تنسر به گشنسپ* (۱۳۵۴)، تصحیح مجتبی مینوی، تعلیقات مجتبی مینوی و محمداسماعیل رضوانی، تهران، خوارزمی.
- نظامی، الیاس بن یوسف (۱۳۸۲)، *کلیات خمسه نظامی: هفت بیگر*، تصحیح حسن وحید دستگردی، تهران، نشر علم.
- نولی، جراردو (۱۳۹۷)، «شکل‌گیری ایده ایران و هویت ایرانی در ایران باستان»، *هویت ایرانی از دوران باستان تا پایان پهلوی*، احمد اشرف، ترجمه و تدوین حمید احمدی، تهران، نشر نی، صص ۴۷-۵۶.
- والدمن، مریلین رابینسون (۱۳۷۵)، *زمانه، زندگی و کارنامه بیهقی*، ترجمه منصوره اتحادیه (نظام مافی)، تهران، نشر تاریخ ایران.
- یاوری، حورا (۱۳۸۰)، «تأملی در ساختار روایی و نقش روایت‌های افزوده در *تاریخ بیهقی*»، *مجله ایران‌شناسی*، س ۱۳، ش ۱، صص ۱۱۷-۱۳۸.
- Payne, Michael (2005), *The Greenblatt Reader*, Malden & Oxford, Blackwell.
- White, Hayden (1973), *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteen-Century Europe*, Baltimore, The John Hopkins University Press.
- (1985), *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Maryland, John Hopkins University Press.
- Asadi Tusi, Abu Nasr Ali ibn Ahmad (1975), *Garshäsbnäme*, critiqued by Habib Yaghmäei, Tehran, Tahoori. [In Persian].

- Ashraf, Ahmad (2015), *Iranian Identity: From Ancient to the End of Pahlavi*, Translated and Edited by Hamid Ahmadi, Tehran, Ney. [In Persian].
- Bakhtin, Mikhail Mikhailovich (2008), *The Dialogic Imagination: Four Essays*, Translated by Roya Pour Azar, Tehran, Ney. [In Persian].
- Bal'ami, Abu Ali Mohammad (1974), *History of Bal'ami (Completion and Translation of the History of Tabari)*, Critiqued by Mohammad Taghi Bahär, Tehran: Zavvār. [In Persian].
- Bayät, Hossein Ali and Jamileh Yusufi (2015), "The Process of Representing the Identity of Self and Other in the History of Bayhaqi", *Cultural History Studies Iranian History Association*, No. 26, Pp. 29-59. [In Persian].
- Bayhaqi, Abolfazl Mohammad ibn Hussein (2005), *History of Bayhaqi*, Critiqued by Ali Akbar Fayyaz, Tehran, Elm. [In Persian].
- Bosworth, Clifford Edmund (1983), *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Translated by Hassan Anousheh, Tehran, Amirkabir. [In Persian].
- Chelonegar, Mohammad Ali and Zamaneh Hassannejad (2015), "The Role of Shu'ubiyya in Transferring Zandaqa's Heritage to the Isma'ilism", *History of Islam*, No. 19, Pp. 5-24. [In Persian].
- Collingwood, R.G. (2017), *The Idea of History*, Translated by Ali Akbar Mehdiän, Tehran, Akhtarän. [In Persian].
- Culler, Jonathan (2009), "Story and Discourse in Narrative Analysis", *Selected Narrative Essays*, Martin McQuillan, Translated by Fattah Mohammadi, Tehran, Minavi Kherad, Pp. 161-169. [In Persian].
- Dinawari, Abu Hanifa Ahmad (1967), *Al-Akhhbar al-Tiwäl*, Translated by Sädegh Neshät, Tehran, Iranian Culture Foundation. [In Persian].
- Dinkard: Book 5* (2009), Translation and Commentary: Jäleh Amoozgär and Ahmad Tafazoli, Tehran, Moein. [In Persian].
- Farrokhi Sistäni, Ali ibn Julough (2001), *Divän*, Critiqued by Mohammad Dabirsiyägghi, Tehran, Zavvār. [In Persian].
- Ferdowsi, Abolqäsem (2007), *Shähnäme*, Critiqued by Jaläl Khäleghi Motlagh, Tehran, Center of the Great Islamic Encyclopedia. [In Persian].
- Giläni, Najmuddin and Narges Khazäei (2017), "The Reflection of Ancient Iranian Culture in the History of Bayhaqi", *New Literary Studies*, No. 197, Pp. 123-99. [In Persian].
- Gnoli, Gherardo (2018), "The Formation of the Idea of Iran and Iranian Identity in Ancient Iran", *Iranian Identity from Ancient to the End of Pahlavi*, Ahmad Ashraf, Translated and Edited by: Hamid Ahmadi, Tehran, Ney, Pp. 47-56. [In Persian].
- Hassanzadeh, Ismä'il (2003), "Iranian Identity in the Historiography of Bayhaqi and Jovaini", *National Studies*, No. 15, Pp. 69-100. [In Persian].
- Hosseinpanähi, Fardin (2011), "Study of the Confrontation between Truth and Reality in the History of Bayhaqi based on Discourse Analysis", *Literary Studies*, No. 173, Pp. 122-99. [In Persian].
- Ibn al-Athir, Izz al-Din Ali (2004), *Al-Kämil Fi al-Tārīkh*, Translated by Seyyed Hossein Rouhani, Tehran, Asatir. [In Persian].
- Ibn al-Balkhi (2006), *Färsnäme*, Critiqued by Guy Listrange and Reynold Allen Nicholson, Tehran, Asatir. [In Persian].

- Introduction to Abu Mansouri Shāhnāmeḥ* (1992), A Thousand Years of Persian Prose, Karim Keshāvarz, Vol. 1, Tehran, Scientific and Cultural, Pp. 43-51. [In Persian].
- Islami Nodooshan, Mohammad Ali (1995), "Abolfazl Bayhaqi's Worldview", *Abolfazl Bayhaqi Memoirs: Collection of Speeches of the Abolfazl Bayhaqi Commemoration Conference*, Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad, Pp. 1-38. [In Persian].
- Manūchihri, Abu al-Najm Ahmad ibn Qaws (1968), *Divān*, Critiqued by Mohammad Dabirsiyāghi, Tehran, Zavvār. [In Persian].
- Meisami, Julie Scott (2018), *Persian Historiography to The End of the Twelfth Century*, Translated by Mohammad Dehqān, Tehran: Nashr-e Māhi. [In Persian].
- Moezzi, Mohammad ibn Abdolmalek (1983), *Divān*, Critiqued by Nāsser Hiri, Tehran: Marzbān. [In Persian].
- Mojmal al-Tawārikh va al-Qasas* (1939), Critiqued by Mohammad Taqhi Bahār, Tehran: Khāvar Printing House. [In Persian].
- Moqaddasi, Mohammad ibn Ahmad (2003), *Rahlat al-Moqaddasi; Ahsan al-Taqāsīm fī Ma'rifat al-Aqālim*, Critiqued by Shakir La'ibi, Abu Dhabi, dār al-Suwaydi. [In Persian].
- Nizāmi, Eliās ibn Yusuf (2003), *Khamseh Nizāmi: Haft Paykar*, Critiqued by Vahid Dastgerdi, Tehran, Nashr-e 'elm. [In Persian].
- Oshidari, Jahāngir (2010), *Mazdisna Encyclopedia: Explanatory Dictionary of Zoroastrianism*, Tehran, Markaz. [In Persian].
- Payne, Michael (2005), *The Greenblatt Reader*, Malden & Oxford, Blackwell.
- Rezvāniān, Ghodsieh (2014), "New Historicism: A Study of the History of Bayhaqi based on New Critique", *Literary Criticism*, No. 25, Pp. 211-230. [In Persian].
- Ricœur, Paul (2018), *Temps et Récit. Le Temps Raconté (3)*, Translated by Mahshid Nownahāli, Tehran, Ney. [In Persian].
- Rostami, Fereshteh (2007), "Rereading History of Bayhaqi in New Historicism", *Literary Science*, No. 4, Pp. 129-150. [In Persian].
- Safā, Zabihollāh (1990), *History of Literature in Iran*, Tehran: Ferdows. [In Persian].
- Sahbā, Forough (2011), *History of Bayhaqi in the New Critique (A Look at the History of Bayhaqi Based on the Theory of New Historicism)*, Qom: Fāres Al-Hijāz. [In Persian].
- Shahrestānīhā-e Ērānshahr* (2012), Pahlavi Texts, Compiled by Jāmāsb Ji Dastour Manouchehr Ji Jāmāsb 'āsānā, Researched by Sa'id Oriān, Tehran, Elmi, Pp. 49-52. [In Persian].
- Tansar's Letter to Goshnasp* (1975), Critiqued by Mojtabā Minavi, Comments: Mojtabā Minavi and Mohammad Ismā'il Rezvāni, Tehran, Khārazmi. [In Persian].
- Tavakoli Taraghi, Mohammad (1994), "Historiography and Iran-decoration: Reconstruction of Iranian Identity in the History Report", *Iran Nāmeḥ*, No. 48, Pp. 583-628. [In Persian].
- Tha'alibi, Abdolmalek bin Mohammad (1989), *History of Tha'alibi (Ghorar Akhbār Moluk Al-Fors va Siyarohom, Vol. 1: Ancient Iran)*, Translated by Mohammad Fāzeli, Tehran, Noghreh. [In Persian].
- Unsuri, Abolghāsem Hassan (1984), *Divān*, Critiqued by Mohammad Dabirsiyāghi, Tehran, Sanāyi Library. [In Persian].

- Waldman, Marilyn Robinson (1996), *Toward a Theory of Historical Narrative: A Case Study in Perso-Islamicate Historiography*, Translated by Mansoureh Etehädıyeh (Nizäm Mäfi), Tehran, Iran History Publishing. [In Persian].
- White, Hayden (1973), *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteen-Century Europe*, Baltimore, The John Hopkins University Press.
- White, Hayden (1985), *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Maryland, John Hopkins University Press.
- Yävारी, Hurä (2001), "A Study on the Narrative Structure and the Role of Added Narratives in The History of Bayhaqi", *Iranology*, Vol. 13, No. 1, Pp. 117-138. [In Persian].